

ZE STUDIÓW NAD KULTURĄ WEJHEROWSKO-KROTOSZYŃSKĄ
W KOTLINIE CHODELSKIEJ

Kultura wejherowsko-krotoszyńska (dalej KWK)¹ należy do jednej ze słabiej rozpoznanych pradziejowych jednostek kulturowych rozwijających się na obszarze Lubelszczyzny². Jest to wynikiem zbyt szczupłej bazy źródłowej. Stanowiska znane z tego obszaru to głównie znaleziska luźne, pozbawione szerszego kontekstu, występujące przy tym w dość znacznym rozproszeniu (S. Czopek 1985, mapa I). Kotlina Chodelska jest na tym tle mikroregionem wyjątkowym, w którym mamy do czynienia z prężnym osadnictwem KWK (ryc. 1; por. S. Czopek 1981b)³. Dlatego też rozpatrzenie problematyki związanej z jej rozwojem w tym mikroregionie wydaje się być sprawą ważną, mającą kluczowe znaczenie dla całej Lubelszczyzny.

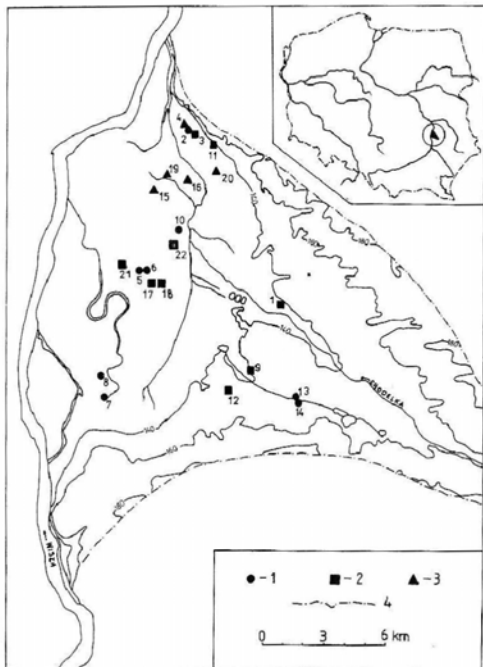
¹ Termin „kultura wejherowsko-krotoszyńska” został użyty w pracy zgodnie z sugestiami Redakcji. Jest on synonimem nazwy „kultura pomorska”, rozumianej w szerszym zakresie znaczeniowym, tj. łącznie z tzw. kulturą grobów kloszowych (T. Węgrzynowicz 1979).

W pracy zastosowano następujące skróty:

HaC, HaD1, HaD2 – podokresy C, D1 i D2 okresu halszackiego, LtB1, LtB2, LtC – podokresy B1, B2 i C okresu lateńskiego, KŁŻ – kultura lużycka, KWK – kultura wejherowsko-krotoszyńska, KPR – kultura przeworska (skróty kultur za R. Mazurowskim – 1980, s. 147 z uzupełnieniami autora), gt – grupa technologiczna, pgt – podgrupa technologiczna, egt – element grupy technologicznej (jednostki systemu technologicznego ceramiki naczyniowej), tb – typ bazowy, tw – typ właściwy, pt – podtyp (jednostki systemu morfologicznego ceramiki naczyniowej), uwz – układ wątku zdobniczego, wz – wątek zdobniczy, ez – element zdobniczy (jednostki systemu zdobniczego ceramiki); skróty jednostek klasyfikacyjnych ceramiki przyjęto za L. Czerniakiem (1980, s. 17 i n.) z modyfikacjami autora.

² Określenie umowne obejmujące w przybliżeniu teren byłego województwa lubelskiego przed reformą administracyjną w 1975 roku.

³ Prezentowany artykuł powstał na bazie pracy magisterskiej napisanej w Zakładzie Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie pod kierunkiem doc. dra Jana Gurby i obronionej w 1981 roku. W 1985 roku opublikowana została mapa osadnictwa KWK w Kotlinie Chodelskiej (S. Czopek 1985, mapa II), na której błędnie zaznaczono cmentarzysko w Trzciniu (nr 160 na tej mapie i w zestawieniu stanowisk w aneksie). Nie jest to stanowisko KWK a KPR z okresu wpływów rzymskich. Błąd ten powstał w wyniku mylnej informacji zawartej w prywatnej kartotece (katalogu) dra A. Kokowskiego, stąd też stanowisko to nie jest uwzględnione w prezentowanym opracowaniu.

Ryc. 1. Mapa osadnictwa kultury wejherowsko-krotoszyńskiej w Kotlinie Chodelskiej:

1 – cmentarzysko, grób; 2 – osada lub osada domniemana; 3 – stanowisko o szerokireolnym charakterze – znalezisko lutni;
 4 – geomorfologiczne granice Kotliny Chodelskiej. Numery stanowisk według zestawienia w tabeli 8. Opracował autor

Abb. 1. Landkarte des Siedlungswesens der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur im Chodelka-Becken:

1 – Gräberfeld, Grab; 2 – Siedlung bzw. vermutliche Siedlung; 3 – Fundstelle von unbestimmtem Charakter – Einzelfindung;
 4 – geomorphologische Grenzen des Chodelka-Beckens. Die Nummern der Fundstellen nach dem Verzeichnis in Tab. 8

Bearbeitet vom Autor

Na istnienie intensywnego osadnictwa KWK w Kotlinie Chodelskiej wskazywały od dawna przypadkowo odkrywane groby (H. Łopaciński 1902, s. 272; A. Chotyński 1911, s. 69-70; S. Nosek 1957, s. 291). Jednak dopiero w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych rozpoczęto systematyczną penetrację archeologiczną w tym regionie. Objęła ona badania powierzchniowe (M. Matyaszewski 1979), w tym także prowadzone w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, a także badania wykopaliskowe na kilku stanowiskach. Ważne są tu badania ratownicze na cmentarzysku w Dobrem, gm. Wilków⁴ (ryc. 2-7; por. S. Czopek 1980) oraz sondażowe na osadzie w Żmijowiskach, gm. Wilków (ryc. 8-9; por. G. Miliszkievicz 1977; M. Matyaszewski 1979). Równoległe prowadzono także kwerendę źródłową w zbiorach Muzeum Okręgowego w Lublinie i Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie pozyskując do opracowania nie publikowane wcześniej materiały (ryc. 10-12). Inwentarze dwóch takich grobów zostały już opublikowane (S. Czopek 1981a). Pozostałe zostaną wykorzystane w prezentowanej pracy. Jej bazę źródłową tworzą więc zarówno materiały nie publikowane, jak też dostępne w literaturze pochodzące z terenu Kotliny Chodelskiej.

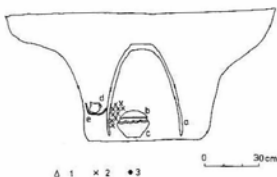
Zakres przestrzenny tego opracowania to zachodnia część Kotliny Chodelskiej, której geomorfologiczne granice (ryc. 1) przyjęto za H. Maruszczakiem (1972, s. 362-363).

KLASYFIKACJA I ANALIZA ŹRÓDEŁ

CERAMIKA NACZYNIOWA

W stosunku do materiałów KWK z Kotliny Chodelskiej jedyną płaszczyznę badań analitycznych stanowi ceramika. Dlatego też jej należy poświęcić najwięcej uwagi. Zmusza to także do szukania niekonwencjonalnych metod postępowania badawczego, bowiem tradycyjne podejście do tego rodzaju źródeł pogłębia regres istniejący w badaniach nad KWK. Interesujące są w tym kontekście metody stosowane przez tzw. szkołę poznańską (kujawską), za pomocą których rozpatruje się ceramikę naczyniową w niezależnych od siebie systemach: technologicznym, morfologicznym i zdobniczym (por. A. Koško 1979; L. Czerniak 1980). Dzięki nim zanotowano znaczny postęp w studiach nad kulturami neolitycznymi w rejonie Kujaw. Dlatego też zdecydowano się wykorzystać wymienione wyżej metody także do opracowania ceramiki KWK z Kotliny Chodelskiej, traktując niniejsze ujęcie jako próbę innego spojrzenia na „mało analityczne” źródła tej kultury.

⁴ Wszystkie miejscowości z terenu Kotliny Chodelskiej należą administracyjnie do woj. lubelskiego, stąd przy ich nazwach wymienianych w tekście zrezygnowano z jego podawania.

Ryc. 2. Dobrze, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 1. Przekrój pionowy grobu nr 1:

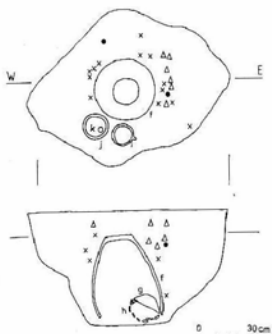
1 - fragment ceramiki; 2 - przepalona kość; 3 - węgiel drzewny (oznaczenia także do ryc. 3 i ryc. 5). Litera *a-e* odpowiadają odnośnym naczyniom na ryc. 4.

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 2. Dobrze, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 1. Grab Nr. 1. Vertikalschnitt:

1 - Fragment der Keramik; 2 - gebrannte Knochen; 3 - Holzkohle. Die Bezeichnungen *a-e* entsprechen den betreffenden Gefäßen auf Abb. 4 (die Bezeichnungen 1-3 gelten auch für Abb. 3 und Abb. 5).

Gez. von J. Podgórska-Czopek

Ryc. 3. Dobrze, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 1. Rzut poziomy i przekrój pionowy grobu nr 2

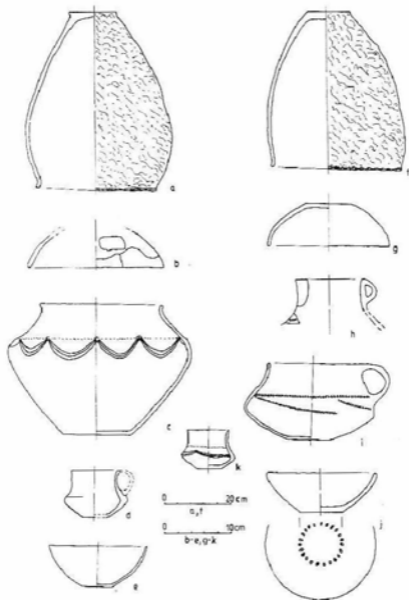
Oznaczenia zob. ryc. 2. Litera *f-h* odpowiadają odnośnym naczyniom na ryc. 4.

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 3. Dobrze, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 1. Grab Nr. 2 - Grundriß und Querschnitt

Siehe Bezeichnungen auf Abb. 2. Die Bezeichnungen *f-h* entsprechen den betreffenden Gefäßen auf Abb. 4.

Gez. von J. Podgórska-Czopek

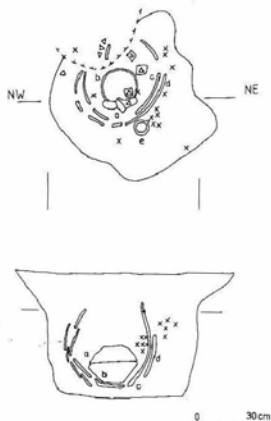

Ryc. 4. Dobrze, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 1. Materiał z grobu nr 1 (a-e) i nr 2 (f-k)

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 4. Dobrze, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 1. Inventar aus den Gräbern Nr. 1 (a-e) und Nr. 2 (f-k)

Gesz. von J. Podgórska-Czopek

Ryc. 5. Dobrze, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 1. Rzut poziomy i przekrój pionowy grobu nr 4
Oznaczenia zob. ryc. 2. Litery a-e odpowiadają jednolitym naczyniom na ryc. 6

Rys. J. Podgórska-Czopek

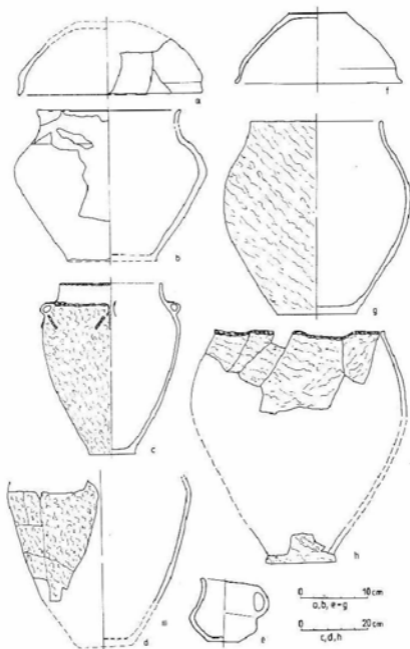
Abb. 5. Dobrze, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 1. Grab Nr. 4 –
Grundriß und Querschnitt

Siehe die Bezeichnungen auf Abb. 2. Die Bezeichnungen a-e entsprechen den betreffenden Gefäßen auf Abb. 6

Gez. von J. Podgórska-Czopek

Technologia

Badając technologię ceramiki wspomnianymi metodami zmierza się do budowy tzw. algorytmów datowania technologicznego (L. Czerniak, A. Kośko 1980, s. 263 i n.). Wymaga to na wstępnym etapie wydzielenia typów technologicznych, które są następnie poddawane analizie chronologicznej. Głównie znaczenie ma tu współwystępowanie poszczególnych typów i ich frekwencja w analizowanych zbiorach oraz zbieżność z odpowiednimi cechami stylistycznymi. Metoda ta wymaga dużych serii ceramiki, przy czym większe znaczenie mają źródła pochodzące z osad, jako bardziej zróżnicowane i liczniejsze – analizie poddaje się zbiory liczące ponad 50 fragmentów, bowiem przy mniejszej ilości mogą powstać zafałszowania statystyczne (L.

Ryc. 6. Dobre, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 1. Material z grobów nr 4 (a-e) i nr 5 (f-h)

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 6. Dobre, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 1. Inventar aus den Gräbern Nr. 4 (a-e) und Nr. 5 (f-h)

Gez. von J. Podgórska-Czopek

Czerniak, A. Koško 1980, s. 274). Wymogów takich nie spełniają materiały KWK z Kotliny Chodelskiej, które w zdecydowanej większości pochodzą z cmentarzysk (grobów). Pomimo tego zdecydowano się na szczegółowe rozpatrzenie zagadnień technologii, traktując to jako pierwszy etap badań nad bardziej precyzyjną chronologią ceramiki KWK.

W analizowanym zbiorze ceramiki z terenu Kotliny Chodelskiej można wydzielić następujące typy technologiczne:

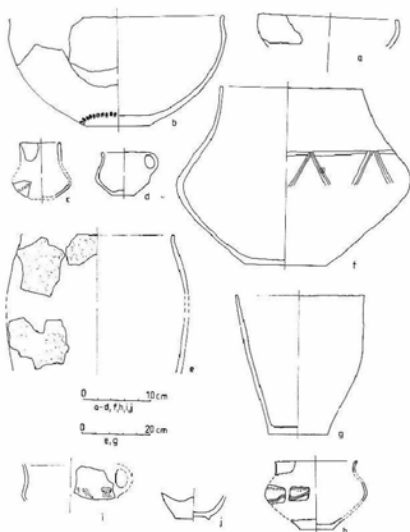
grupa technologiczna I – ceramika cienko- i średniościenna, o powierzchniach zewnętrznych wyświecanych (błyszczących) i gładkich, z bardzo małą ilością domieszki schudzającej w postaci piasku drobnej frakcji, o zwartym, jednolitym przełomie i czarnej lub brunatnej barwie ścianek (gt I);

grupa technologiczna II – obejmuje ceramikę dość zróżnicowaną, dlatego też podzielono ją (gt II) na 3 podgrupy technologiczne (pgt) – A, B, C obejmujące: pgt A – ceramikę średniościenną, z domieszką tłuczni kamiennego i piasku, o powierzchniach gładkich i szorstkich, barwy czarnej lub brunatnej; ze względu na charakter uwarstwienia przełomu wydzielono w ramach tej podgrupy technologicznej jednostki mniejsze – elementy grupy technologicznej (egt): egt 1 o przełomie jednolitym, którego barwa jest zgodna z barwą powierzchni zewnętrznej, egt 2 o przełomie jednolitym i barwie niezgodnej z barwą powierzchni zewnętrznej, egt 3 o przełomie niejednolitym, dwubarwnym; pgt B – ceramikę grubościenną z dużą ilością średnio- i gruboziarnistej domieszki tłuczni kamiennego, rzadziej piasku i tłuczni ceramicznego, o granulowanym przełomie i szarobrunatnych, szorstkich do chropowaconych powierzchniach zewnętrznych; wydzielono tu egt 1 o przełomie niejednolitym, dwu- lub trójbarwnym i czarnej powierzchni wewnętrznej naczynia i egt 2 o przełomie jednolitym, którego barwa jest niezgodna z barwą powierzchni zewnętrznej, i szarobrunatnej powierzchni wewnętrznej naczynia; pgt C – ceramikę grubościenną z dużą ilością grubo- i bardzo gruboziarnistej domieszki tłuczni kamiennego i ceramicznego, rzadziej piasku, o niejednolitym, tzw. granulowanym przełomie o barwie niezgodnej z barwą powierzchni zewnętrznej, faktura powierzchni silnie chropowata barwy szarobrunatnej; egt 1 o wewnętrznej powierzchni barwy czarnej i egt 2 o wewnętrznej powierzchni szarobrunatnej, tj. zgodnej z barwą powierzchni zewnętrznej;

grupa technologiczna III – ceramika średniościenna o gładkich powierzchniach z domieszką drobno-, średnio- i gruboziarnistego tłuczni kamiennego i ceramicznego oraz piasku; gt III dzieli się na pgt A – ceramika brunatna i brunatnożółta o przełomie jednolitym, którego barwa jest zgodna z barwą powierzchni, o dużej ilości domieszki schudzającej, i pgt B – ceramika szarobrunatna o przełomie jednolitym, którego barwa niezgodna jest z barwą powierzchni, o małej ilości, głównie drobnej, domieszki schudzającej.

Ceramika grupy technologicznej III to wyłącznie fragmenty naczyń znane z badań na osadzie w Żmijowiskach, natomiast grupy I i II zostały wydzielone na podstawie materiałów z cmentarzysk. Nieliczne fragmenty tych grup

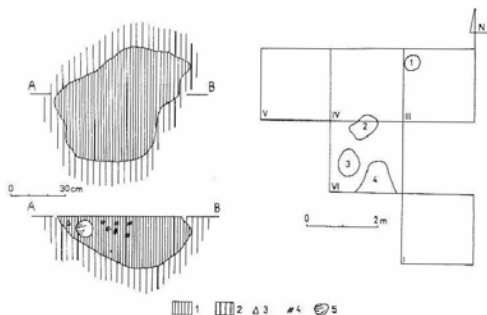
Ryc. 7. Dobrze, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 1. Materiał z grobów nr 3. (b-e) i nr 6 (f-h) oraz ceramika znaleziona luźno na cmentarzysku (a, i-j)

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 7. Dobrze, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 1. Inventar aus den Gräbern Nr. 3 (b-e) und Nr. 6 (f-h) und Keramik, die vereinzelt auf der Nekropole (a, i-j) gefunden wurde

Gicz. von J. Podgórska-Czopek

spotyka się jednak także w materiałach z osad. Różnice te wypływać mogą z rozbieżności technologicznych między ceramiką użytkową (spotykaną na osadach) i „rytualną” (znaną z cmentarzysk). Jednakże mogą także być odzwierciedleniem niezadowolającego stanu badań nad technologią ceramiki KWK (brak materiału porównawczego) lub małej liczebności analizowanego zbioru.

Ryc. 8. Żmijowiska, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 2. Plan przebadanej części osady z rozmieszczeniem obiektów oraz rzut poziomy i profil obiektu nr 2:

1 – wypelnisko obiektów – gleba czarna; 2 – piasek calkowy; 3 – fragment ceramiki; 4 – polupa; 5 – nozyczka kamienna. Wg M. Matyszewskiego (1979, tabl. V).

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 8. Żmijowiska, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 2. Plan des durchforschten Teils der Siedlung samt der Verteilung von Objekten sowie der Grundriß und Profil des Objekts Nr. 2:

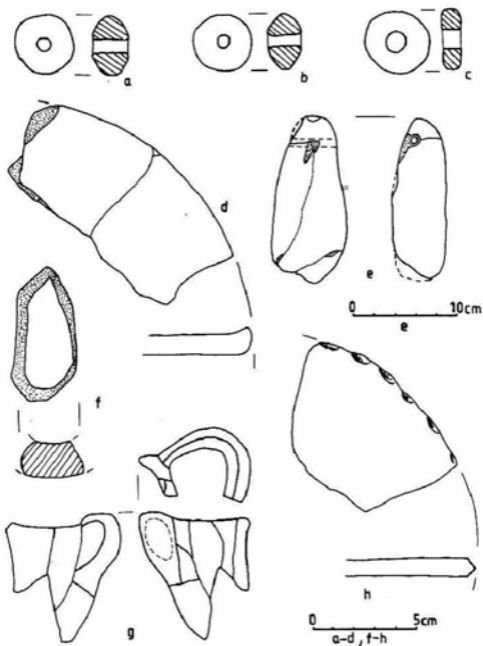
1 – Die Ausfüllung der Objekte – Schwarzboden; 2 – Felsensand; 3 – Bruchstück der Keramik; 4 – Bewurf; 5 – steinerte Reibwalze. Nach M. Matyszewski (1979, Taf. V)

Gcz. von J. Podgórska-Czopek

Na podstawie analogii w zakresie technologii ceramiki KWK i KŁŻ, a także KPR, można dokonać pewnych ustaleń chronologicznych. I tak gt I wykazuje nawiązania do KŁŻ (domieszka, przełom), natomiast z KPR wiele cech wspólnych ma pgt II A, zwłaszcza egt 2 i 3. Gt II może być uznana za klasyczną dla KWK. Natomiast gt III wykazuje cechy zbliżone z KŁŻ i KPR. Na podstawie danych z literatury gt I uznać można za charakterystyczną raczej dla wczesnego okresu KWK, gt II – dla całego czasu jej trwania, przy czym egt A1, B1 i C1 zajmują nieco wcześniejsze pozycje chronologiczne; a gt III – za najbardziej typową dla jej końcowej fazy (L. Krzyżaniak 1971, s. 201 i n.; A. Kokowski 1986).

Morfologia

Cechy morfologiczne ceramiki naczyniowej rozpatrywać należy w dwóch aspektach mających rangi odrębnych systemów – makromorfologii, obejmują-

Ryc. 9. Żmijowiska, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 2. Material zabytkowy z osady:

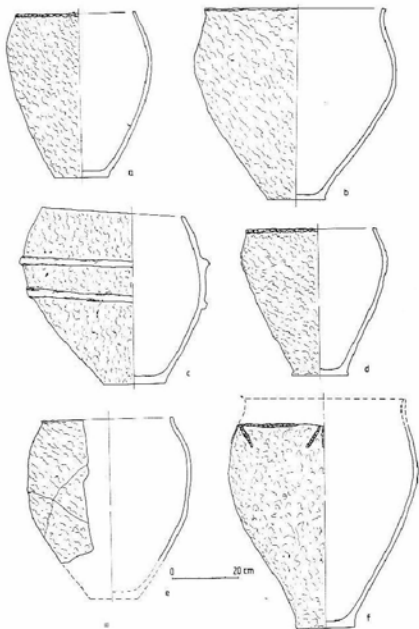
a-c - przepłaki; e - ciężarek gliniasty; f-g - fragmenty tzw. ceramiki technicznej; pozostałe - ceramika naczyńowa. Wg M. Matyaszczyńskiego (1979, tabl. VI-VII)

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 9. Żmijowiska, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 2. Fundmaterial aus der Siedlung:

a-c - Spinnwirtel, e - Tongewicht, f-g Bruchstücke der sog. technischen Keramik, die restlichen - Gefäßkeramik. Nach M. Matyaszczyński (1979, Taf. VI-VII)

Gez. von J. Podgórska-Czopek

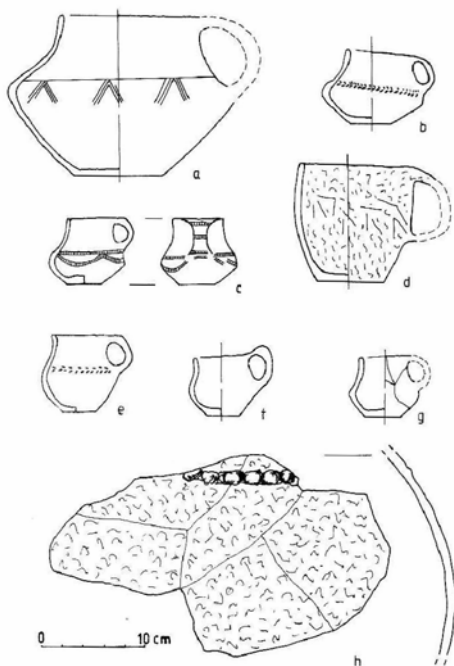

Ryc. 10. Kosiorów, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 12C. Naczynia kloszowate

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 10. Kosiorów, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 12C. Glockenförmliche Gefäße

Gez. von J. Podgórska-Czopek

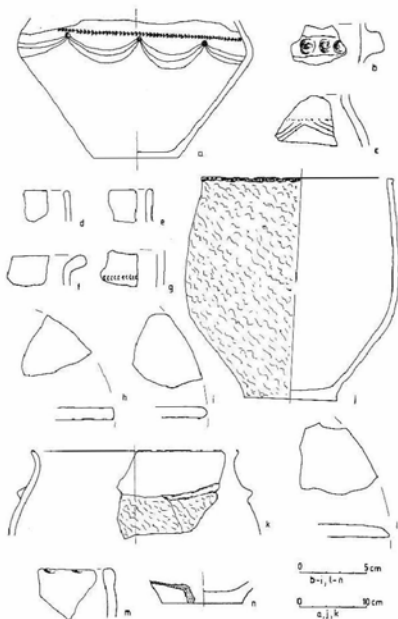

Ryc. 11. Kosiorów, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 12C (a, d, e, h), Dratów, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 3A (b, c, e, g) — ceramika

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 11. Kosiorów, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 12C (a, d, e, h), Dratów, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 3A (b, c, e, g) — Keramik

Gez. von J. Podgórska-Czopek

Ryc. 12. Dratów, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 3A (a, j, c?), Gibiela, gm. Łaziska, woj. Lublin, stan. 3 (b, d, e, h, n), Dobrze, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 2 (f, g), Trzciniec, gm. Łaziska, woj. Lublin, stan. 24 (i), Żmijowiska, gm. Wilków, woj. Lublin, stan. 2 (k-m) — ceramika

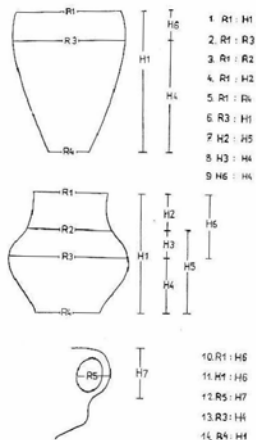
Źródło wg M. Matyszewskiego (1979, tabl. VI)

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 12. Dratów, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 3A (a, j, c ?), Gibiela, Gemeinde Łaziska, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 3 (b, d, e, h, n), Dobrze, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 2 (f, g), Trzciniec, Gemeinde Łaziska, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 24 (i), Żmijowiska, Gemeinde Wilków, Wojewodschaft Lublin, Fundstelle 2 (k-m) — Keramik

Źródło nach M. Matyszewski (1979, Taf. VI)

Gez. von J. Podgórska-Czopek

Ryc. 13. Typy wskaźników cech morfologicznych ceramiki naczyniowej i odpowiednie proporcje
 Wg L. Czerniaka (1980, s. 51 ryc. 26) z modyfikacjami autora

Abb. 13. Kennziffertypen von morphologischen Merkmalen der Gefäßkeramik und entsprechende Proportionen

Nach L. Czerniak (1980, S. 51, Abb. 26) mit Modifikationen des Autors

cej cechy dające się opisać kategoriami liczbowych proporcji, oraz mikromorfologii, czyli nienamierzalnych własności form ceramicznych (A. Koško 1979, s. 41 i n.; L. Czerniak 1980, s. 49 i n.).

Makromorfologia. W ceramice KWK można wydzielić następujące typy bazowe (tb): I – „klosze”, II – „popielnice-wazy”, III – misy, IV – dzbany, V – kubki, VI – „czarki-pucharki” i VII – talerze-placki. Dzielią się one na jednostki niższego rzędu – typy właściwe (tw) i podtypy (pt). Najbardziej precyzyjnym kryterium, według którego można dokonać podziału typów bazowych na te jednostki, jest zbieżność cech morfologicznych wyrażonych przez pewne typy proporcji powstałych w wyniku „rozkładu naczynia” na wymierne wskaźniki (ryc. 13). Tak wypracowany podział typologiczny ceramiki KWK z terenu Kotliny Chodelskiej przedstawia się następująco:

Typ bazowy (tb) I – „kłosze”

tw 1 $H_6 > H_4$, $R_3 \leq H_1$, $R_3 > R_1$ (ryc. 12j)tw 2 $2H_6 < H_4$, $R_3 < H_1$, $R_3 > R_1$ pt *a* – cechy specyfikujące w tabeli 1 – (ryc. 10a)pt *b* – cechy specyfikujące w tabeli 1 – (ryc. 4f)pt *c* – cechy specyfikujące w tabeli 1 – (ryc. 4a)pt *d* – cechy specyfikujące w tabeli 1 – (ryc. 10e)tw 3 $2H_6 \approx H_4$, $R_3 \geq H_1$, $R_3 > R_1$ (ryc. 10b, 10d)tw 4 $H_6 < H_4$, $R_3 > H_1$, $R_3 > R_1$ oraz obecność 2 listew plastycznych (ryc. 10c)tw 5 $H_6 < H_4$, $R_3 < H_1$, $R_3 > R_1$ oraz obecność H_2 i R_2 (ryc. 10f)tw 6 $2H_6 < H_4$, $R_3 < H_1$, $R_3 > R_1$ oraz obecność H_2 , H_7 , R_2 i R_5 , $H_3 > H_2$, $R_2 \geq R_1$ (ryc. 6c)tw 7 $H_6 < H_4$, $R_3 < H_1$, $R_3 \leq R_1$ (ryc. 7g)

Typ bazowy (tb) II – „popielnice-wazy”

tw 1 $R_3 > H_1$, $R_3 > R_1$, $H_6 \approx H_4$, $R_2 \approx H_1$, $H_2 \geq H_3$, $H_2 = 2H_6$ (ryc. 7f)tw 2 $R_3 > H_1$, $H_6 < H_4$, $R_3 > R_1$, $R_2 > R_1$ pt *a* $H_2 > 2H_3$, $R_2 > H_1$ oraz cechy specyfikujące w tabeli 1 (ryc. 4c)pt *b* $H_2 = H_3$, $R_2 = H_1$ oraz cechy specyfikujące w tabeli 1 (ryc. 6b)tw 3 $R_3 < H_1$, $H_6 \geq H_4$, $H_2 \geq H_3$, $R_3 > R_1$, $2H_4 = R_3$ (S. Czopek 1981a, ryc. 1c)tw 4 $R_3 < H_1$, $H_6 < H_4$, $H_2 < H_3$, $R_3 > R_1$, $R_2 > R_1$ (ryc. 6g)tw 5 $R_3 < H_1$, $H_6 \leq H_4$, $H_2 < H_3$, $R_3 \approx R_1$, $R_2 \approx R_1$; $2H_6 = R_3$ (S. Czopek 1981a, ryc. 1b)

Typ bazowy (tb) III – misy

tw 1 R_3 odpowiada R_1 pt *a* $R_1 > 2H_1$, oraz cechy specyfikujące w tabeli 1 (ryc. 4g, j)pt *b* $R_1 > H_1$, oraz cechy specyfikujące w tabeli 1 (ryc. 4e)tw 2 $R_1 < R_3$ (ryc. 7a)

tw 3

pt *a* $2H_1 \approx R_1$, $R_3 \approx R_1$ (ryc. 7b)pt *b* $2H_1 < R_1$, $R_3 < R_1$, $4H_6 < H_4$ (ryc. 6f)pt *c* $2H_1 < R_1$, $R_3 \approx R_1$, $3H_6 < H_4$ (ryc. 6a)tw 4 $H_1 \approx R_1$, R_3 odpowiada R_1 , oraz mikromorfologia krawędzi (S. Czopek 1981a, ryc. 1d) *

Typ bazowy (tb) IV – dzbany

tw 1 $R_3 > R_2$, $R_3 > R_1$, $R_3 > H_1$, $H_6 > H_4$, $H_2 \geq H_3$, $H_1 < R_1$ (ryc. 4i)tw 2 $R_3 > R_2 > R_1$, $R_3 > H_1$, $H_6 = H_4$, $H_2 > H_3$, $H_1 > R_1$ (ryc. 11a)

tw 3 brak cech namierzalnych, typ hipotetyczny (ryc. 4h)

Typ bazowy (tb) V – kubki

tw 1 $R_3 > H_1$, $R_3 > R_1$, $H_6 > H_4$ pt *a* – cechy specyfikujące w tabeli 1 (ryc. 11b, c)pt *b* – cechy specyfikujące w tabeli 1 (ryc. 4d)

- pt *c* – cechy specyfikujące w tabeli 1 (ryc. 6e)
 pt *d* – cechy specyfikujące w tabeli 1 (ryc. 11g)
 tw 2 $R3 > H1$, $R3 > R1$, $H6 > H4$ (ryc. 7d)
 tw 3 $R3 \approx H1$, $R3 > R1$, $R1 < H1$, $H6 \geq H4$, $H2 > H4$ (ryc. 11e)
 tw 4 $R3 \geq H1$, $R3 > R1$, $R1 < H1$, $H6 \approx H4$ oraz mikromorfologia ucha (ryc. 11f)
 tw 5 $R3 = H1$, $R3 > R1$, $R1 < H1$, $H6 < H4$ (ryc. 11d)
 Typ bazowy (tb) VI – „czarki-pucharki”
 tw 1 $R3 > H1$, $R3 > R1$, $H6 > H4$, $R2 \approx R1$, $R4 = H4$ (ryc. 4k)
 Typ bazowy (tb) VII – talerze-placki
 tw 1 – mikromorfologia brzegu, brzeg prosty (ryc. 12h)
 tw 2 – mikromorfologia brzegu, brzeg zagięty (ryc. 9d)
 tw 3 – mikromorfologia brzegu, brzeg ścięty
 pt *a* brzeg ścięty jednostronnie (ryc. 12l)
 pt *b* brzeg ścięty obustronnie (ryc. 12i)
 tw 4 – mikromorfologia brzegu, brzeg karbowany (ryc. 9h).

Tabela 1. Specyfikacja cech taksonomicznych niektórych typów ceramiki naczyniowej kultury wejherowsko-krotoszyńskiej z terenu Kotliny Chodelskiej

Tabelle 1. Aufstellung von taxonomischen Merkmalen einiger Typen der Gefäßkeramik der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur aus dem Chodelka-Becken

Wskaźnik Typ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
I 2 a	0,75	0,56	–	–	2,3	0,9	–	–	0,33	3	4	–	2,26	0,32
b	0,69	0,72	–	–	3	0,87	–	–	0,13	7	9	–	3,15	0,27
c	0,67	0,59	–	–	2,6	0,81	–	–	0,31	2,3	3,6	–	3,07	0,27
d	0,74	0,83	–	–	1,4	0,91	–	–	0,35	2,8	3,8	–	?	?
II 2 a	0,91	0,63	0,7	3,4	1,7	1,3	0,32	0,2	0,6	3,3	2,6	–	2,72	0,52
b	0,92	0,8	0,9	4,2	1,5	1,2	0,29	0,2	0,63	2,3	2,7	–	2,14	0,59
III 1 a	2,85	–	–	–	2,7	–	–	–	–	–	–	–	2,55	1
b	2,45	–	–	–	3,3	–	–	–	–	–	–	–	2,4	0,7
3 a	2	0,99	1	32,6	3,6	2	0,09	–	0,23	10,9	5,3	–	3,71	0,56
b	2,4	1,1	1	16,6	2,9	2,5	0,15	–	0,3	10,6	5	–	2,76	0,85
c	2,6	1	1,1	18,1	3,4	2,3	0,17	–	0,24	12,9	4,3	–	3,39	?
V 1 a	0,81	0,71	0,75	1,9	1,7	1,2	0,85	0,6	2,2	1,6	1,5	0,6	2,37	0,59
b	0,12	0,74	0,79	1,7	1,8	1,3	1,3	0,2	1,9	1,5	1,5	?	3,1	0,46
c	1	0,8	0,89	2	1,8	1,1	1	0,5	1,7	1,4	1,6	0,5	2,2	0,62
d	0,89	0,75	0,75	1,6	1,4	1,2	1,38	0,2	1,8	1,4	1,5	?	1,9	0,54

Wskaźniki 1-14 zob. ryc. 13.

Celem tak dokładnego podziału makromorfologicznego ceramiki KWK z Kotliny Chodelskiej jest próba uściślenia datowania poszczególnych jego jednostek. Ujęcie takie jest zgodne z poglądami sugerującymi konieczność dokładnego porządkowania materiałów i ustalania dla nich precyzyjnego

datowania (M. B. Schiffer 1976, s. 13 i n.). Nabiera to szczególnego znaczenia w studiach nad KWK, gdzie do tej pory panuje duża dowolność w klasyfikacji i datowaniu ceramiki naczyniowej.

Punktem wyjścia do analizy chronologicznej jest przyjęcie dla niej jednolitych kryteriów. Najbardziej „czułymi” wyznacznikami chronologicznymi są zabytki metalowe. Idealnym modelem jest więc współwystępowanie określonego typu ceramiki z zapinką, szpilą itp. w tzw. zespołach zwartych. Jednak mała liczba takich właśnie zespołów znanych z KWK nie pozwala na zastosowanie tego kryterium dla wszystkich wydzielonych powyżej typów ceramiki. Szukać więc należy innych, już mniej precyzyjnych metod. Uzasadnione jest przyjęcie tutaj gradacji datowania. Dla naszych rozważań zastosować można 4 stopnie dokładności w ustalaniu pozycji chronologicznych dla poszczególnych typów ceramiki:

– datowanie I rangi, obejmujące chronologię ustaloną na podstawie współwystępowania analogicznych typów w zespołach zwartych⁵ z „dobrze” datującymi zabytkami pozaceramicznymi, głównie zapinkami⁶;

– datowanie II rangi, to chronologia ustalona na zasadach jak wyżej, uwzględniających także zespoły „mniej zwarte”, tj. groby wielopopielnicowe, oraz dopuszczających datowanie zabytkami o mniej ścisłej chronologii, np. popielnicami twarzowymi;

– datowanie III rangi obejmuje obowiązujące w literaturze ustalenia co do pozycji poszczególnych typów ceramiki⁷;

– datowanie IV rangi oparte jest na ogólnym wnioskowaniu apriorycznym na podstawie ogólnych tendencji rozwojowych w stylistyce ceramiki KWK. Datowanie I rangi można ustalić dla tw II4 i V1. I tak popielnica o cechach analogicznych do typu II4 datowana jest zapinką typu łukomskiego (grób 1 z Zarębowa – W. Tetzlaff 1967, s. 259 i n.) na przełom okresów HaD i LtB. Różnice między tym naczyniem a naszym tw II4 zaznaczają się w mikromorfologii brzegów. Ten ostatni ma słabiej zaznaczone „wcięcie poniżej krawę-

⁵ Za zespół zwarty uważam jednoczasowy zespół źródeł, tj. taki, który w momencie dostania się do ziemi reprezentował jeden horyzont chronologiczny. Nie można w tym ujęciu uznać za zespół zwarty grobu wielopopielnicowego, zwłaszcza skrzynkowego, co do którego zachodzi możliwość niejednoczasowego pochówku (dostawianie popielnic) lub reprezentowania różnych horyzontów w momencie składania do jamy grobowej lub skrzyni (przechowywanie popielnic i pochówki zbiorowe). Przechowywanie szczątków ludzkich oraz dostawianie popielnic są zwyczajami znanymi ludności KWK (T. Małinowski 1969, s. 139-143).

⁶ Datowanie zapinek przyjęto za Z. Woźniakiem, 1979.

⁷ Duża dowolność terminologiczna w określaniu typów ceramiki KWK (niejednorodność kryteriów) oraz panujące wśród badaczy przekonanie o nieprzydatności ceramiki naczyniowej do datowania (stąd nągminnie spotykane datowanie „na wczesny i środkowy okres lateński”) zdecydowanie obniża wartość ustalonej chronologii. W pracy przyjęto następujący system chronologii względnej: HaC – do około 550/500 p.n.e.; HaD – do około 400 p.n.e. z fazami D1 i D2, granica między nimi około 450 p.n.e.; LtB – do około 250/225 p.n.e. z fazami B1 i B2, granica między nimi około 300 p.n.e.; LtC – do około 120/100 p.n.e. z fazami C1 i C2, granica między nimi około 175/150 p.n.e.

dzi", co pozwala umieścić go nieco później w systemie chronologii relatywnej KWK. Można więc przyjąć dla niego ramy chronologiczne w granicach HaD2/LtB1-LtB1. Natomiast tw VI można datować na podstawie starszej odmiany fibul typu Certosa i zapinek kowalowickich (groby 116 i 124 z Wymysłowa — L. J. Łuka 1958, s. 169 i 170) na HaD2-LtB1. W tej grupie mieści się również chronologia tw II3, datowanego wcześniej na HaD-LtB (S. Czopek 1981a, s. 245). Na podstawie współwystępowania analogicznej popielnicy z kłamarą wczesnolateńską (E. Petersen 1929b, s. 200) odnosić go trzeba do LtB1.

Odnośnie do II rangi dokonać można większej liczby analiz. Tw II nie jest formą typową dla tb I. Nie ma on bezpośrednich analogii w znanych mi materiałach. Naczynia o podobnych parametrach ($R3 \leq R1$, $H6 > H4$) występują powszechnie w najstarszej fazie KWK datowanej na HaC i HaC/HaD (L. J. Łuka 1966, s. 11 i n.; tenże 1979, s. 147). Tw II różni się jednak od nich mikromorfologią brzegu (zgrubiały, karbowany), fakturą powierzchni zewnętrznej (cała silnie chropowata) oraz prawdopodobnie funkcją (klosz?). Wypada więc zaliczyć go do grupy najstarszych materiałów z terenu Kotliny Chodelskiej i datować na HaD1/HaD2-HaD2.

Podstawą dla datowania tw I3 może być grób 107 z cmentarzyska w Transborze (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963, s. 273, tabl. XVII). W skład inwentarza grobowego wchodziły tam: klosz typu I3, popielnica i misa nie mające odpowiedników w analizowanym w tej pracy materiale. Z zabytków metalowych wystąpiła tam szpila żelazna z brązową główką, wygiętą łabędziowato, oraz fragment skrętu brązowego pochodzącego z fibuli. Szpile tego typu datuje się powszechnie na HaD (B. Chomentowska 1970, s. 216-217). Popielnica z tego inwentarza oraz prawdopodobnie fibula wskazywać mogą na nieco młodszy horyzont całego zespołu. Dlatego też tw I3 datować należy na HaD-LtB1.

Inny grób z cmentarzyska w Transborze — 5c (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963, s. 257, tabl. II) pozwala na datowanie tw I6 i tw II2. W zespole tym wystąpiły właśnie naczynia tego typu oraz 2 misy analogiczne do naszego tw III1 i żelazne szczypczyki toaletowe z trójkątnie rozszerzającymi się końcami, które datować można na HaD2-LtB1 (B. Chomentowska 1970, s. 221). Najbardziej ściśle analogie z wymienionym inwentarzem ma tw I6 — klosz z wydzieloną szyjką, wałkiem, uszkami i ornamentem zwisających listw-festonów. T. Dąbrowska umieszcza tego typu naczynia raczej we wczesnych fazach rozwoju cmentarzysk kloszowych na Mazowszu (T. Dąbrowska 1977, s. 120 i n., tabl. II, IV). Popielnica zaś reprezentuje nieco inne cechy niż tw II2 (słabsze profilowanie). Reasumując więc, należałoby przyjąć dla tw I6 datowanie na HaD2-LtB1, a dla tw II2 — HaD2/LtB1-LtB1, uznając przy tym pt a za nieco starszy niż pt b.

Tw IV1 ma analogie w zespole datowanym młodszą odmianą fibuli typu Certosa (Bęczkowice — S. Nosek 1946, s. 104-105). Zgodnie z jej chronologią (Z. Woźniak 1979, s. 147) można go datować na HaD2-HaD2/LtB1. Biorąc

pod uwagę współwystępowanie kubków analogicznych do tw V1 i popielnic oczkowatych (B. Wiącek 1972, s. 259 i n.) oraz popielnic twarzowych typu B⁹ (M. Gedl 1972, s. 175-176) należy rozszerzyć chronologię tego tw od HaD1 do LtB1/LtB2. Natomiast tw V3 na podstawie chronologii popielnic twarzowych przejściowego typu B/C, które to elementy wystąpiły w jednym zespole (M. Gedl 1968, s. 202-203), odnosić należy do LtB1/LtB2-LtB2, a tw V4 do LtB1-LtB2 na podstawie analogii do zespołu z toczoną na kole misą pochodzenia trackiego (S. Nosek 1946, s. 81)⁹.

Jeśli chodzi o datowanie III rangi, istotne jest umieszczenie przez T. Dąbrowską (1977, s. 120 i n., tabl. I-IV) w fazie I: mis esowatych (analogiczne do tw III3, zwłaszcza pt a), kłoszy jajowatych o zdobionych lub gładkich krawędziach (tw I2), kubków z ostrym załomem (tw V1); w fazie II: mis stożkowatych (pewne analogie do tw III1), popielnic chropowatych z wydzieloną szyjką bez wałka (tw II5), przeżywania się mis esowatych i kubków z załomem; w fazie III: kubków doniczkowatych (tw V5). B. Chomentowska (1970, s. 228 i n.) do okresu HaD odnosi naczynia dwustożkowate o ostrym załomie brzuśca (tw: II2, IV1, IV2, VII1), a do okresu wczesnolateńskiego (LtB ?) popielnice chropowate bez wałka (tw II5). Naczynia ostroprofilowane analogicznie datuje L. Krzyżaniak, umieszczając je razem z misami półkulistymi w grupie A, której chronologię ustala na HaD (L. Krzyżaniak 1971, s. 201 i n.).

Pozostałe typy morfologiczne można datować na podstawie ogólnych tendencji rozwojowych stylistyki KWK (IV ranga). W grupie naczyń tb I dość precyzyjnie datowany jest tw 6. Zbliżony do niego jest tw 5. Różnice polegają na braku uch i większej przysadzistości okazów tw 6. Wydaje się więc, że tw 5 reprezentuje młodszy horyzont datowany na LtB (LtB1 ?). Poważne trudności sprawia datowanie kłoszy tw 2. Nie są one z całą pewnością charakterystyczne tak dla najstarszych, jak i najmłodszych materiałów KWK, trzeba więc przyjąć mało ściśle granice chronologiczne w ramach LtB, z możliwością pojawienia się ich pod koniec HaD, na co wskazywać może wczesna metryka grobów 1 i 2 z Dobrego (ryc. 4). Tw I4 datować należy najpewniej na LtB, a tw I7 reprezentuje wczesny horyzont KWK, ze względu na współwystępowanie (grób 6 z Dobrego — ryc. 7f, g) z popielnicą tw III1 o wyraźnych cechach stylistyki lużyckiej w zakresie morfologii (analogie do odmiany C naczyń wazowatych datowanych na HaD — T. Węgrzynowicz 1973, s. 32 i n.) i zdobnictwa nawiązującego równocześnie do najstarszej fazy KWK (L. J. Łuka 1962, s. 197).

⁸ Typologia popielnic twarzowych za J. Krukiem, 1969.

⁹ S. Nosek interpretował ją jako celtycką. Najnowsze badania autora (materiał przygotowany do publikacji w „Acta Archaeologica Carpathica”) wskazują jednak na jej trackie czy scyto-trackie pochodzenie. Ceramika tej proweniencji jest bowiem coraz liczniej odkrywana w Polsce pld.-wsch. Największa jej seria pochodzi ze stanowiska 8 w Przeworsku, woj. Przemysł (Zbiory Muzeum Okręgowego w Rzeszowie). Tu też są najbliższe analogie do wymienionej misy z Blonia.

W grupie naczyń tb III napotykaemy na największe kłopoty z rozwarstwieniem chronologicznym wyróżnionych tw i pt. Przyczyną jest mała ilość analitycznych wskaźników morfologicznych tej grupy ceramiki. Najwięcej kłopotów sprawiają tzw. misy esowate – tw 3. Jest to grupa bardzo niespójna i wewnątrznie zróżnicowana (pt a-c). Występują tu misy esowate *sensu stricto* (pt b), które odnosić należy raczej do fazy wczesnej oraz głębokie misy z wcięciem pod krawędzią, charakterystyczne dla faz późniejszych (pt a). Pozycję pośrednią zajmują misy pt c. Tw III4 wcześniej poddany analizie (S. Czopek 1981a) datować należy na HaD2-LtB (LtB1 ?).

Tb IV, reprezentowany przez trzy typy właściwe, został już w zasadzie przeanalizowany. Wyjaśnienia wymaga natomiast tw 3. Ze względu na słaby stan zachowania naczynia, z którego udało się zrekonstruować jedynie górną partię (naczynie rozpadło się w trakcie eksploracji), jest to typ hipotetyczny. Trudno więc mówić o analogiach. Na podstawie chronologii całego zespołu (ryc. 4) można go odnosić do HaD-LtB1.

Tb V został już w zasadzie wydatowany. Uściślić jednak można chronologię tw 2, który jako pośredni między tw 1 a 3 umieszczać należy w ramach LtB. Dalsze uściślenia na poziomie pt będą możliwe po analizie mikromorfologii i zdobnictwa.

Tb VI – „czarki-pucharki” obejmuje w zasadzie naczynia pochodne stylistycznie od tb II, różniące się od nich funkcją pełnioną w zespołach grobowych (przystawki) oraz w kategoriach formalnych – mniejszymi wymiarami. Nawiązują one do klasycznych pucharków zaliczanych przez L. Krzyżaniaka do grupy A i datowanych na HaD (L. Krzyżaniak 1971, tabl. I). Nasz tw VII nawiązuje przy tym do najstarszych (silnie profilowanych) typów w grupie naczyń tb II. Można więc go datować na HaD2-LtB1.

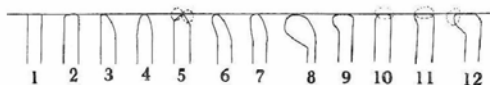
Tb VII to talerze-placki reprezentowane przez 4 typy właściwe wydzielone na podstawie ukształtowania krawędzi. Ten rodzaj ceramiki jest charakterystyczny przede wszystkim dla materiałów pochodzących z osad, dlatego też występują trudności w jego dokładnym datowaniu. Talerze-placki są formą przejętą przez KWK od KLŻ (T. Węgrzynowicz 1973, s. 39 i n.) i trwają jeszcze w późniejszej KPR. W ich morfologii nie zachodzą zmiany uchwytne chronologicznie. Wypada jednak podkreślić częstsze ich występowanie w materiałach KWK z jej późnych faz (K. Jażdżewski 1939, tabl. X 15, IX 5, XII 21; A. Kola 1969, s. 23-25).

Zestawienie chronologii wszystkich tw i pt razem z gradacją datowania zawiera tabela 2.

Mikromorfologia. Obejmuje ona dwie kategorie cech – typy ukształtowania krawędzi naczyń i typy uformowania den. Ich typologię prezentują ryc. 14 i 15. Analiza mikromorfologiczna daje nam możliwości ściślejszego datowania niektórych typów naczyń oraz pozwala na wydzielenie odrębnych jednostek podziału taksonomicznego (np. talerze-placki). W obrębie tbi jako najwcześniejszy rysuje się tw I (por. uwagi wyżej). Z analizy mikromorfologii brzegu widać, że reprezentuje on 12. typ ukształtowania krawędzi, charaktery-

Tabela 2. Gradacja datowania typów morfologicznych ceramiki naczyniowej kultury wejherowsko-krotoszyńskiej z terenu Kotliny Chodeńskiej
 Tabelle 2. Gradation der Datierung von morphologischen Typen der Gefäßkeramik der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur aus dem Chodelka-Becken

Typ morfologiczny			Datowanie I rangi	Datowanie II rangi	Datowanie III rangi	Datowanie IV rangi	Uściślenia mikromorfologiczne
tb	tw	pt					
I	1	a b c d		HaD1/HaD2-HaD2	HaD-LtB HaD-LtB HaD-LtB HaD-LtB		LtB1-LtB2 HaD-HaD/LtB1 HaD2/LtB1-B2 HaD-HaD/LtB
	2						
	3						
	4						
	5						
	6						
	7						
II	1	a b	LtB1 HaD2/LtB1-LtB1	HaD2/LtB1-LtB1 HaD2-LtB1	HaD	HaD1/HaD2-HaD2 HaD1-HaD2	
	2						
	3						
	4						
III	1	a b			LtB LtB LtB HaD-LtB		
	2						
	3						
IV	4	a b c		HaD-LtB1	HaD HaD		LtB HaD-LtB LtB HaD2-LtB1
	1						
	2						
V	3	a a b c d	HaD2-LtB1	HaD-LtB2		HaD-LtB1	HaD2
	1						
	2						
	3						
	4						
VI	1	a a b c d		LtB1/LtB2-LtB2 LtB1-LtB2	LtB (LtC?)		LtB
	2						
	3						
	4						
	5						
VII	1	1-4				HaD2-LtB1 HaC-LtC	
	1-4						

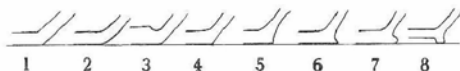

Ryc. 14. Typy mikromorfologii brzegów ceramiki naczyniowej kultury wejherowsko-krotoszyńskiej w materiałach z Kotliny Chodelskiej

Ryc. J. Podgórska-Czopek

Abb. 14. Typen der Mikromorphologie der Gefäßkeramikränder der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur in den im Chodelka-Becken gefundenen Materialien

Gez. von J. Podgórska-Czopek

Ryc. 15. Typy mikromorfologii części przydennych ceramiki naczyniowej kultury wejherowsko-krotoszyńskiej w materiałach z Kotliny Chodelskiej

Ryc. J. Podgórska-Czopek

Abb. 15. Typen der Mikromorphologie der Bodenteile der Gefäßkeramik der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur in den Materialien aus dem Chodelka-Becken

Gez. von J. Podgórska-Czopek

zujący się zgrubiałą ścianką zewnętrzną połączoną z karbowaniem (ryc. 12j). Jeżeli cechą tę przyjąć za wyznacznik chronologiczny, to w ramach jednego tw starszy będzie właśnie ten posiadający takie ukształtowanie brzegu. Na tej podstawie w „nicanalitycznym” tw II2 wydzielić można pt *b* i *c* o lekko zgrubiałym, karbowanym brzegu (ryc. 4f, 4a) oraz pt *a* o brzegu prostym, karbowanym (ryc. 10a) i pt *d* o krawędzi zgrubiałej, niekarbowanej (ryc. 10c). Są to typy 9-11 mikromorfologii brzegów (ryc. 14). Podobnie „czułą” cechą może być ukształtowanie dna, jeżeli przyjąć słabiej zaznaczone za starsze. Interesujące nas tu pt 2a-2d posiadają dna typów: 1 (pt *a*), 2 (pt *b*), i 6 (pt *c*). Tak więc pt 2d i 2b uznac wypada za sobie współczesne (pt *b* nieco starszy?) i starsze od pt 2c i pt 2a, z których z kolei wcześniejszy jest pt 2c. Na tej samej podstawie w tb V tw 1, pt *c* uznac wypada za wcześniejszy od pt *a*, *b* i *d*.

Najbardziej interesująco rysuje się kwestia datowania typu 8 mikromorfologii brzegów (ryc. 14). Reprezentowany jest on przez fragment naczynia ze stanowiska 2 w Dobrem (ryc. 12f) o silnie zgrubiałej, wychylonej na zewnątrz krawędzi. K. Jażdżewski tego typu brzegi wymieniał jako jedną z cech „późnolateńskich” w ceramice KWK (K. Jażdżewski 1939, s. 119). Z tego też względu nasz typ 8 odnosić należy do LtC. Co do pozycji chronologicznej pozostałych typów mikromorfologicznych trudno o jakiegokolwiek ustalenia.

Zdobnictwo

Analizę zdobnictwa ceramiki rozpatrzmy stosując także metodę badań systemowych (A. Buko 1979, s. 199; L. Czerniak 1980, s. 26 i n.). Najprostszą jednostką w systemie klasyfikacyjnym ornamentyki jest element zdobniczy (ez). Jest on odzwierciedleniem techniki wykonania wątku i stanowi najmniejszą jednostkę na jaką można podzielić dekorację naczynia. W ceramice KWK z terenu Kotliny Chodelskiej wydzielić można 7 typów elementów zdobniczych (ryc. 16). Najbardziej interesujące są elementy zdobnicze typu 7 – elementy plastyczne, reprezentowane przez tzw. listwy. W swej morfologii różnią się one pierwotnym kształtem w jaki formowano wałek przed dolepieniem do naczynia. Wyróżnia się tu dwa podtypy – *a* i *b*. Podtyp *a* reprezentuje listwy przygotowane w postaci owalnego w przekroju wałka,

ez \ ez	noklony 1	ryty 2	"stempelkowy" 3	"dłubany" 4	pałkowy 5	"szczypany" 6	plastyczny 7
1	1	2	3	4	5	6	7
2		8	9	10	11	12	13
3			14	15	16	17	18
4				19	20	21	22
5					23	24	25
6						26	27
7							28
Aneks							
typ ez	a			b			
7							

Ryc. 16. Typy elementów zdobniczych i ich wątków w ceramice kultury wejherowsko-krotoszyńskiej z terenu Kotliny Chodelskiej

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 16. Typen von Zierelementen und ihren Ornamentik-Konzepten in der Keramik der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur auf dem Gebiet des Chodelka-Beckens

który po dolepieniu i uformowaniu na naczyniu przybierał w przekroju kształt półokrągły. Podtyp *b* stanowi listwa o przekroju prostokątnym i po dolepieniu — spłaszczonym. W postaci „czystej” ez 7a i 7b występują rzadko. Najczęściej są połączone z ez 5 i 6.

Jednostką wyższego rzędu w proponowanym podziale są wątki zdobnicze (wz), będące cechami określającymi formę połączenia elementów zdobniczych tworzących dany watek. Można je podzielić na dwie grupy: A — wątki jednorodne zbudowane z tych samych elementów zdobniczych i B — wątki złożone, zbudowane z różnych elementów zdobniczych. Typy możliwości kombinacji (połączeń) elementów, a więc tym samym typy wątków przedstawione są na ryc. 16. Grupa A obejmuje w naszym materiale następujące wz: A1, A8, A14, A19, A26, A28. Jest ona zróżnicowana pod względem zwielokrotnienia wątków. Występują tu powtórzenia od 1 do 3, dotyczące ez 1 i ez 7. W grupie B możliwych jest więcej kombinacji, jest to grupa liczniej reprezentowana w materiale zabytkowym. Najpopularniejszy jest tu wz B25 (plastyczny + palcowy) oraz B27 (plastyczny + szczypany), B2 (ryty + nakłuwany), B4 (nakłuwany + dłubany), B5 (nakłuwany + palcowy), B10 (ryty + dłubany), B11 (ryty + palcowy), B15 (stempelkowy + dłubany), B16 (stempelkowy + palcowy).

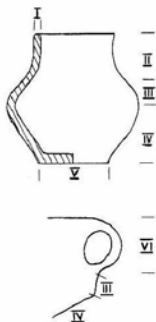
Jednostkami wyższego rzędu w stosunku do ez i wz są układy wątków zdobniczych (uwz), określające wzajemne powiązania wątków oraz ich pozycję w stosunku do pionowej osi naczynia. Wyróżnić tu można dwa podstawowe typy — poziome i kątowe (zwane też krokwiowymi). Najczęściej spotyka się jednak połączenia ich w jednym, złożonym układzie poziomo-kątowym.

Wszystkie zdobione naczynia charakteryzują się ponadto określonymi strefami zdobień. W materiałach KWK spotyka się jedynie ornament na zewnętrznych powierzchniach ścianek naczyń, brak jest zdobienia części wewnętrznych. Wydzielić można tu 6 stref zdobniczych (ryc. 17). Znane są także przypadki zdobienia granicy niektórych stref, np. II/III. W analizowanym materiale najczęściej zdobione są strefy: I (karbowane krawędzie) i II/III (ornament na przejściu szyjki w brzusiec) — po około 30% i III — 26% wszystkich partii zdobionych. Pozostałe zdobione strefy to: IV — 6,5%, IV/V i VI — po około 4% przypadków. Brak jest natomiast zdobień w strefach: I/II, II, III/IV i V.

Wypada zwrócić uwagę na odrębną kategorię zdobnictwa występującą w KWK, na tzw. zdobnictwo funkcjonalne. Chodzi tu o elementy i wątki zdobnicze mające znaczenie praktyczne (użytkowe). W materiale z Kotliny Chodelskiej przykładem takiego zdobnictwa jest klosz z Kosiorowa z plastycznymi listwami w układzie poziomym, zdwojonym — w 1/2 i 2/3 wysokości naczynia (ryc. 10c). Drugą odmianą zdobnictwa funkcjonalnego są połączenia chropowatych i gładkich powierzchni naczyń, gdzie chropowacenie stosowane było jako element ułatwiający używanie naczynia (S. Czopek 1981a, ryc. 1b). Prawdopodobnie zdobnictwo takie nie było stosowane intencjonal-

nie, a jego wyróżnienie ma charakter czysto formalny. Dlatego też chropowacenie *sensu stricto* zostało pominięte przy klasyfikacji elementów zdobniczych.

Ustalenie pozycji chronologicznej wyróżnionych wyżej jednostek systemu ornamentacyjnego jest sprawą trudną, ze względu na brak w literaturze przedmiotu szczegółowych ustaleń. Nie bez znaczenia jest też mała seria

Ryc. 17. Typy stref zdobienia ceramiki kultury wejherowsko-krotoszyńskiej z terenu Kotliny Chodelskiej

Rys. J. Podgórska-Czopek

Abb. 17. Typen von Zonen der Verzierung von Keramik der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur im Raum des Chodelka-Beckens

Gez. von J. Podgórska-Czopek

ceramiki ornamentowanej wśród całego jej zbioru z Kotliny Chodelskiej. Uniemożliwia to zastosowanie do analizy metody statystycznej. Z konieczności wypada więc ograniczyć się do pewnych hipotez. I tak za współczesne sobie przyjmą nalczy: 1 – wz A19 w układzie poziomym na granicy stref IV i V (ornament „dłubany” na granicy dna – ryc. 4j), wz A14 (ornament stempelkowy – ryc. 4k), wz A23 (karbowana krawędź – ryc. 4f), wz B9 (ryty + stempelkowy – ryc. 4i), wz B10 (ryty + dłubany – ryc. 4k) oraz uwz A14 – B10 (wszystkie na podstawie występowania w jednym zespole – grób 2 z Dobrego); 2 – wz A1 (nakłuwany – ryc. 4c), wz A23, wz B10 oraz uwz A1 – B10 (grób 1 z Dobrego); 3 – wz A8 w układzie poziomo-krokwiowym (ornament ryty – ryc. 7f) i B2 (ryty + nakłuwany – ryc. 7h;

grób 6 z Dobrego). Wszystkie wyróżnione elementy, wątki i układy zdobnicze są charakterystyczne dla KWK, przy czym występują one dość pospolicie (S. Nosek 1946, tabl. XXIV). Pewne dane chronologiczne uzyskać można w stosunku do wz A8 w układzie poziomo-krokwiovym. Zarówno wążek, jak i układ został najprawdopodobniej przejęty przez KWK od KŁŻ (L. J. Łuka 1962, s. 197). Jest on charakterystyczny dla najstarszej fazy KWK (w tym także dla tzw. grupy wielkowiejskiej – por. E. Petersen 1929a, s. 116; L. J. Łuka 1966, tabl. XXXV 3). W Kotlinie Chodelskiej też najpewniej reprezentuje najstarszą fazę. Odmianę tego ornamentu stanowi układ kątowy-ciągły, w którym linie proste, urywane (typ klasyczny) zastępuje zwiokrotniona linia falista. Za dalszy jego rozwój można uznać zastąpienie linii rytej, poziomej-ciągłej wążkiem A1, A14, B4, B5, B10, B11. Z kolei wz B9 + B10 jest odmianą tzw. „ornamentu gałązki”, także szeroko rozpowszechnionego w KWK, przy czym w założeniach mogą tu występować wążki B2, B9, B10 oraz wążki jednorodne (bez środkowej linii rytej) – A1, A14, A19. Decydujące znaczenie dla chronologii mają ich układy, występujące w typie poziomym, kąto-ukośnym i kombinowanym. Wydaje się, że najmłodszy jest układ poziomy, który spotyka się jeszcze w KPR (A. Niewęgłowski 1972a, s. 196). Wz A19 w układzie poziomym w strefie IV lub na granicy IV i V jest charakterystyczny raczej dla starszych faz KWK (analogie w KŁŻ i na naczyniach o tzw. cechach łuzyczo-pomorskich, por. J. Kostrzewski 1939, s. 280 ryc. 5; K. Salewicz 1939, s. 65-66 i ryc. 1b oraz przypis 48; L. Gajewski 1962, s. 391 ryc. 2). Być może nieco starszy horyzont reprezentuje ten wążek w strefie IV/V, gdzie może być uważany za cechę postłuzyczą (tendencja do zdobienia den w KŁŻ jest spotykana często w licznych jej grupach, zwłaszcza od końca epoki brązu), niż w strefie IV. Młodszy horyzont zdają się reprezentować wążki 2 poziomych linii rytých wypełnionych ez 1, 2, 3 (np. ryc. 11c), ponieważ jego odmiany znane są z wczesnych faz KPR (A. Niewęgłowski 1972a, s. 196).

Elementy zdobnicze 5 i 6 występują najczęściej w karbowaniu brzegów oraz w wążkach wspólnych z ez 7 (karbowane listwy). Ceramika tego typu datowana jest bądź na wczesną fazę KWK – naczynia z ornamentem plastycznych listew (ornament festonowy) lub ogólnie na okres lateński – naczynia baniaste z karbowanym wążkiem (T. Dąbrowska 1977, s. 120 i n., tabl. III).

CERAMIKA NIENACZYNIOWA I INNE KATEGORIE ZABYTKÓW

Ceramika nienaczyniowa reprezentowana jest w materiałach z terenu Kotliny Chodelskiej przez 3 rodzaje wytworów – ciężarek tkacki, przeszliki oraz ceramikę techniczną, stanowiącą pozostałość po produkcji metalurgicznej. Zabytki tego typu spotyka się najczęściej w osadach. Fakt, iż w Kotlinie Chodelskiej było badane tylko jedno stanowisko tego typu (G.

Miliszkievicz 1977; M. Matyaszewski 1979, s. 70-75), wyjaśnia ilościowe ubóstwo źródeł tej grupy.

Prześliki reprezentowane są przez 2 typy: I – reprezentuje okazy o bokach równoległych i krawędziach zaokrąglonych (ryc. 9c); II – egzemplarze o przekroju w przybliżeniu sześciokątnym (ryc. 9a, 9b). Technologia wykonania przeszlików obu typów jest podobna, z tym, że egzemplarze typu II wykonane są z gliny zawierającej domieszkę schudzającą w postaci średniej wielkości tłuczni kamiennego, co zbliża je do III grupy technologicznej wyróżnionej dla ceramiki naczyniowej (por. wyżej). Niewielę możemy powiedzieć na temat ich chronologii, wystąpiły one bowiem w kontekście „nieanalitycznych” źródeł. Obydwa typy uznać wypada za sobie współczesne i długotrwałe (analogie w KŁŻ – W. Szafranski 1950, s. 149; analogie w KWK – E. Petersen 1929b, s. 208; W. La Baume 1934, s. 74; J. Kostrzewski 1939, ryc. 23-26; B. Zawadzka 1964, tabl. IX 2).

Ciężarek, to okaz owalny w przekroju, lekko rozszerzający się w części dolnej (ryc. 9e). Wykonany jest z gliny o bardzo małej ilości domieszki średnioziarnistego tłuczni kamiennego. Morfologicznie zbliżony jest do ciężarków znanych z KŁŻ – typy stożkowate, zwłaszcza odmiany 1a (W. Szafranski 1950, s. 150), a także do niektórych egzemplarzy KWK (W. La Baume 1934, tabl. 36v). Ciężarki takie uznać należy za obciążniki osnowy w pionowych krosnach tkackich.

Ceramika techniczna obejmuje dużą ilościowo grupę wtórnie przepalanej ceramiki lub polepy. Zachowane pierwotne płaszczyzny (ryc. 9f, 9g) wskazują na możliwość jej wykorzystania w procesie produkcji metalurgicznej (brązowniczej?). Część fragmentów można interpretować jako ułamki form odlewniczych lub dysz oraz być może tygli (por. Z. Pieczyński 1950; J. Ostojka-Zagórski 1982, s. 177 ryc. 2; M. Gedl 1982, s. 44 i n., ryc. 10, 11, 25; V. Janák 1982, s. 405 ryc. 5). Ceramika techniczna pochodzi z osady w Żmijowiskach (G. Miliszkievicz 1977), gdzie funkcjonował warsztat lub ośrodek produkcji metalurgicznej (brązowniczej?).

Zabytki pozaceramiczne z terenu Kotliny Chodelskiej reprezentują wytwory z metalu i kamienia. Z autopsji nie są mi znane żadne metale znalezione w zespołach KWK na omawianym terenie. Jedynie S. Nosek wzmiankował odkrycie na cmentarzysku w Kosiorowie żelaznej szpili z końcem rozklepanym i zawiniętym w uszko oraz żelaznych szczypczyków toaletowych (S. Nosek 1957, s. 291). Znaleźiska tego typu spotyka się dość często wśród wyrobów metalowych KWK (E. Petersen 1929a, s. 65 i n.; W. La Baume 1934, s. 66 i 74; B. Chomentowska 1970, s. 228). Nie mają one jednak ściśle określonej pozycji chronologicznej. Mieszczą się w szerokich ramach czasowych HaD-LtB. Zabytki kamienne reprezentuje jeden kulisty rozcieracz kamienny, wykonany z porfiru, odkryty w osadzie w Żmijowiskach. Jego funkcja jest jednoznaczna i z góry determinująca cechy morfologiczne. Brak jest zatem kryteriów tak do szczegółowej klasyfikacji, jak i do analiz chronologicznych.

ŹRÓDŁA NIERUCHOME – CMENTARZYSKA OSADY

Nieruchome źródła grobowe dzieli się z reguły na jednostkowe i złożone. Jednostkowymi są pojedyncze groby, a złożonymi – układy grobów, cmentarzyska. Materiał tego typu z Kotliny Chodelskiej charakteryzuje się dużą wyrwykowością. Większość źródeł pochodzi wprawdzie ze znalezisk sepulkralnych, ale pozbawionych szerszego kontekstu lub dokumentacji polowej. W pełni „analityczne” są jedynie zespoły z cmentarzyska w Dobrem (S. Czopek 1980).

Wszystkie źródła grobowe z omawianego terenu można podzielić na następujące typy:

- A – grób skrzynkowy,
- B – grób kłoszowy,
  - B1 – w kłoszu,
  - B2 – pod kłoszem,
- C – grób popielnicowy.

Ponadto wyróżnić należy dodatkowe cechy pochówków:

- a – grób obsypany resztkami stosu,
- b – kości zwierzęce w grobie,
- c – grób symboliczny (bez śladów pochówka ludzkiego).

Występowanie wymienionych typów oraz ich inwentarz prezentuje tabela 3. Frekwencja poszczególnych typów przedstawia się następująco: Aa – 1, B1 – 2 (w tym B1 abc – 1), B2 – 4, C – 1. O większej liczbie grobów kłoszowych (B) świadczy stosunkowo duża ilość naczyń kłoszowatych z Kosiorowa (ryc. 10). Brak dokładnych inwentarzy i dokumentacji stawia je jednak poza grupą przydatną do analizy. Zdecydowana większość grobów zawierała najprawdopodobniej jeden pochówek. Wyjątkiem jest w tym względzie grób skrzynkowy z Opola Lubelskiego, zawierający 2 popielnice (H. Łopaciński 1902, s. 272). Groby wyposażane były zgodnie z panującymi w KWK regułami (por. T. Malinowski 1969). Spotyka się więc pochówki bez dodatkowych darów (S. Czopek 1981a, s. 244 i n.), jak i bogato wyposażone – np. dla 6 grobów z Dobrego liczba naczyń w poszczególnych zespołach (przy jednej popielnicy) wynosiła odpowiednio: 4, 5, 3 (grób zniszczony), 4, 2 i 2 (groby zniszczone), co wyraźnie wyróżnia je na tle podobnych obiektów (T. Malinowski 1969, s. 55-57). Podkreślić wypada brak wyposażenia niecercamicznego, poza jednym grobem z Kosiorowa (S. Nosek 1957, s. 291).

Najbardziej interesujące zespoły, odbiegające nieco od ogólnego „schematu wejherowsko-krotoszyńskiego”, odkryto na cmentarzysku w Dobrem. Udało się tam uchwycić zarysy jam grobowych, które w rzutach poziomych miały kształt mniej lub bardziej regularnych owali, natomiast w przekroju pionowym – w przybliżeniu prostokątny (ryc. 3-6). Grób nr 2 wydaje się być grobem symbolicznym, bowiem pod kłoszem znajdowała się „popielnica” pozbawiona szczątków zmarłego, natomiast w jamie, obok kłosza stwierdzo-

Tabela 3. Zestawienie źródeł grobowych z Kotliny Chodelskiej
 Tabelle 3. Verzeichnis von Gräberfunden aus dem Chodelka-Becken

Lp.	Miejscowość, stanowisko	Liczba grobów			Nr grobu	Typ grobu	Liczba naczyń w grobie	Dary poza-ceramiczne	Inne dane	Typy ceramiki			Chronologia		
		o pełnej wartości analitycznej	o niepełnej wartości analitycznej	bez wartości						morfologiczne	technologiczne	złobnicze			
1	Dobre, 1	3	3	-	1	B2	5	-	-	I2c, II2a, III1?, III1b, V1b	I, IIA1, IIB2, IIC1	A23, B4, B10	HaD2-LtB1		
					2	B2	6	-	a, b, c	I2b, III1a, IV1, IV3, VI1, I2, III3a, V2	1, IIA1, IIA2, IIB2, IIC1	A19, B10, A14, A23	HaD2/LtB1		
					3	B?	3	-	-	1, IIA1, IIC1	A19, B10	LtB1-LtB2			
					4	B1	5	4	a?	I, I6, II2b, III3c, V1c	I, IIA1, IIA2, IIB1, IIB2	A23, B25	HaD2/LtB1		
					5	B?	3	-	-	I2, II4, III3b	I, IIA2, IIC2	-	HaD2-LtB1		
					6	B?	3	-	-	I7, II1, V-VI?	IIA1, IIA2, IIC2	A8, B2	HaD1/HaD2-LtB2		
2	Dratów, 3A	-	1	2	-	B?	?	?	II	IIB1	A23	HaD1/HaD2			
					-	?	?	?	II2, VIa, V1d, V3, V4, V5	I, IIB2, IIA1	A8, B10, A19, A1	HaD2-LtB2 (LtC?)			
3	Dratów	-	-	-	-	-	-	-	IV			LtB			
4	Gibiela, 3	-	-	-	-	-	-	-	I, VII	IIC1, IIA2	-	LtB?			
5	Głódno, 1	-	-	3	-	B	-	-	I	?	?	HaD-LtB?			
6	Kosiorów, 12A	-	1	-	?	B	?	-	-	I2, V?	?	?	HaD-LtB		
	Kosiorów, 12B	-	1	-	1	B	?	-	-	I, II5	IIC1, IIB2	-	LtB		
	Kosiorów, 12C	-	-	6	-	B	?	-	-	I: 2a, 2d, 4, 5	IIB1, IIB2, IIC1, IIC2	A26, B25	LtB		
7	Opole Lubelskie, 1	-	-	1	-	A	2	-	a	IV?	?	?	HaD-LtB?		
8	Opole Lubelskie, 4	-	1	-	-	C	2	-	a	II3, III4	IIA1, IIA2	-	HaD/LtB		

no resztki stosu (?) z przepalonymi kośćmi młodej owcy lub kozy¹⁰. Z materiałów KWK znane są groby z kośćmi zwierzęcymi, w tym nawet ciałopalne pochówki zwierząt (T. Malinowski 1976; tenże 1978; T. Węgrzynowicz 1976; taż 1982, s. 52-75). Kości owcy lub kozy występują tam szczególnie często (T. Węgrzynowicz 1982, s. 220-233). Kości zwierzęce we wspomnianym grobie wystąpiły poza kloszem, dlatego też nie można go uznać za pochówek zwierzęcy *sensu stricto*, a za grób symboliczny.

Drugi zespół o wyjątkowym charakterze to grób nr 4 (ryc. 5, 6). Był to pochówek w kloszu, w którym znajdowała się popielnica przykryta misą. Wyróżnia się on obstawieniem klosza drugim naczyniem tego typu (lub ściślej „przykryciem” klosza drugim o odtraconym dnie). Groby w kloszach (tzw. anormalne ustawienie klosza) spotykane są na cmentarzyskach KWK dość sporadycznie (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963, s. 281). Interpretuje się je dwojako (A. Kietlińska 1955, s. 151) – albo są wynikiem swobody w zwyczajach pogrzebowych, dopuszczających dwojaki ustawianie klosza – albo też te różnice mają znaczenie chronologiczne. Ustalenia T. Malinowskiego (1969, s. 67) wskazują raczej na pierwszą z wymienionych ewentualności. Statystycznie rzecz biorąc z danych przytaczanych przez tego badacza wynika szersze rozpowszechnienie się omawianego zwyczaju w okresie HaD-LtB.

W jednym z obiektów w Dobrem (grób nr 5) stwierdzono wtórne przepalenie klosza (ryc. 7h). Zwyczaj wtórnego przepalania ceramiki wkładanej do grobu praktykowany był przez ludność KWK w sporadycznych przypadkach od HaD do końca jej trwania (T. Malinowski 1969, s. 84), przy czym powtórne przepalenie klosza występuje bardzo rzadko (B. Balcer 1964, s. 114). A. Niewęgłowski sugeruje, że szersze rozpowszechnienie omawianego zwyczaju nastąpiło w LtC jako zapowiedź późniejszych reguł „przeworskich” (A. Niewęgłowski 1972a, s. 56).

Niewiele da się powiedzieć o antropologicznym rozpoznaniu omawianych materiałów. Dysponujemy tylko jedną analizą kości 40-45 letniej kobiety, złożonych do popielnicy w porządku anatomicznym (Opole Lubelskie; zob. W. Kozak-Zychman 1981). Podkreślić wypada obecność w tej popielnicy także przepalonych kości zwierzęcych.

Brak jest także większej liczby danych co do rozplanowania grobów na poszczególnych cmentarzyskach. Na podstawie przebadanej części nekropoli w Dobrem można sądzić, że były one rozmieszczane przypadkowo, w znacznych od siebie odległościach (3-5 m). Stan zachowania tego obiektu (stanowisko zniszczone przez zabudowę wsi przed przystąpieniem do badań) oraz znaczna ilość materiałów pochodzenia „grobowego” z Kosiorowa wskazują na istnienie w Kotlinie Chodelskiej dużych cmentarzysk (być może w typie mazowieckim – A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963; B. Zawadzka 1964).

¹⁰ Kości kończyny tylnej, fragment żeber oraz nieokreślone drobne kości. Analizę wykonał dr M. Jastrzębski z Akademii Rolniczej w Lublinie.

Znacznie gorzej w porównaniu z cementarzyskami są przebadane osady. W Kotlinie Chodelskiej zlokalizowanych mamy łącznie 7 pewnych i domniemych stanowisk tego typu. Znane są one głównie z badań powierzchniowych, przy czym za interpretowaniem ich jako osad przemawia ilość i charakter materiału znajdującego na powierzchni. Tylko jedna osada badana była wykopaliskowo – stan. 2 w Żmijowiskach (M. Matyaszewski 1979, s. 70-75). Odkryto tam 4 jamy o rzutach poziomych owalnych i kolistych, a profilach workowatych (ryc. 8). Ich głębokości wahały się w granicach 60-80 cm, a średnice 40-80 cm. Wielkość i kształty jednoznacznie wskazują na charakter gospodarczy tych obiektów. Ich wypełnisko stanowiła czarna ziemia z ceramiką, polepą i węglami drzewnymi. Poza jamami na całym stanowisku zalegała warstwa kulturowa o miąższości 25-50 cm nasycona materiałem zabytkowym (polepa, ceramika, kości). Osada zajmowała lekkie piaszczyste wyniesienie o średnicy około 50 m. Przebadano jednak tylko 20 m² powierzchni stanowiska. Zlokalizowane tu obiekty są w swym charakterze i morfologii typowe dla KWK (B. Chomentowska 1975, s. 313).

OSADNICTWO

Kotlina Chodelska jest specyficznym regionem fizjograficznym. Ma ona formę nizinnej zatoki wciskającej się od płn. zach. w lessową Wyżynę Lubelską – między Płaskowyż Bełżycki a Wzniesienia Urzędowskie (H. Maruszczak 1972, s. 362 i n.). Podłoże geologiczne Kotliny zbudowane jest ze zmiennych litologicznie skał jurajsko-kredowych. Są one pokryte utworami czwartorzędowymi, głównie plejstocenijskimi utworami akumulacyjnymi (gliny, piaski, mulki, lessy – por. D. Sitkowska 1971). Szczególnie charakterystyczne jest tu występowanie piasków akumulacji eolicznej w postaci wydm, które spotyka się w tzw. zespołach wydmowych (A. Kęsik, J. Wojtanowicz 1968, s. 46). Obecnie przeważają tu gleby niższych klas bonitacyjnych – bielice, chociaż spotyka się także gleby bardziej żyzne – mady, torfy oraz gleby wytworzone na lessach czy bezpośrednio na podłożu wapiennym.

Geomorfologia Kotliny Chodelskiej charakteryzuje się dość monotonnymi formami typu nizinnego. Wysokość bezwzględna obniża się ze 180 do 120 m n.p.m. w kierunku płn.-zach. Jedynymi wypukłymi formami geomorfologicznymi są tu wspomniane wydmy, dochodzące do 10 m wysokości względnej. Znaczne obniżenie Kotliny w stosunku do obszarów sąsiednich oraz bliskość Wisły (Dolinę Wisły wydziela się czasami w odrębną jednostkę fizjograficzną – J. Kondracki 1978, s. 351), powodują charakterystyczne ukształtowanie stosunków wodnych. Ich najistotniejszą cechą jest wysoki poziom wód gruntowych, zwłaszcza w najbardziej nas tu interesującej zachodniej części regionu. Następstwem tego jest nadmierne zabagnienie. Nabiera to szczególnego znaczenia w związku ze zmianami klimatycznymi w końcu okresu subborealnego i na początku subatlantyckiego. Polegały one na zwilgotnieniu i oziębieniu się klimatu (M. Strzemiński 1961, s. 338). Prze-

miany te dokonały się w trzech nawrotach między 700 a 600 rokiem p.n.e. (zob. Z. Bukowski 1979). Musiały one doprowadzić do większego zabagnienia Kotliny Chodelskiej w następstwie podwyższenia się poziomu wód gruntowych. Mogło się to przyczynić do częściowego lub nawet całkowitego wyludnienia zachodniej części Kotliny i zaniku tym samym pręźnie rozwijającego się w epoce brązu osadnictwa KŁŻ (ryc. 18).

Osadnictwo można rozpatrywać w mikroskali, obejmującej topograficzne położenie poszczególnych punktów osadniczych oraz w makroskali, obejmującej całe prowincje kulturowe w kontekście przyrodniczo-geograficznym. Pierwsza metoda, ze względu na małe zróżnicowanie Kotliny Chodelskiej pod względem geomorfologicznym, jest mało przydatna. Można jedynie stwierdzić, że stanowiska KWK zajmują tu z reguły tereny wyniesione, najczęściej piaszczyste wydmy. O wiele bardziej interesujące wydaje się być porównanie osadnictwa KWK z KŁŻ i KPR. Idealnym modelem byłoby porównanie odpowiednich faz tych kultur, jednak jest to możliwe tylko w przypadku KPR (analizie poddano jej stanowiska z okresu późnolateńskiego). Naniesienie na mapę wszystkich interesujących nas stanowisk (ryc. 1, 18, 19) daje nam możliwość porównania stopnia wykorzystania badanego obszaru. Najwięcej stanowisk pochodzi z okresu trwania KŁŻ, a najmniej KPR. Należy tu jednak wziąć pod uwagę różnice w długości ich występowania (KŁŻ i KWK – jako całości, KPR – faza późnolateńska). Cechą wyróżniającą osadnictwo KWK jest duża liczba stanowisk sepulkralnych (33%) w porównaniu do KŁŻ (7%) i KPR (brak takich stanowisk). Liczba osad jest także różna, ale występujące tu rozbieżności są mniejsze – KWK 38%, KŁŻ 54%, KPR 75%.

Kolejnym etapem analizy jest rozpatrzenie osadnictwa w stosunku do sieci wodnej i rozmieszczenia gleb (tabele 4-6). Interesujące jest zwłaszcza przyjęcie metody opartej na wyliczeniu kilometrów ekwidystansów, oznaczających odległość punktów osadniczych od wody. Wyróżnić więc można 6 typów położenia topograficznego stanowisk: rejon Wisły, Chodelki, mniejszych cieków i wartości pośrednie Wisła-Chodelka, Wisła-ciek, Chodelka-ciek. Wynik tej analizy zawiera tabela 6. Na podstawie danych zawartych w tabelach 4-6 można stwierdzić, że osadnictwo KWK w Kotlinie Chodelskiej jest tylko w niewielkim stopniu różne od KŁŻ i KPR z okresu późnolateńskiego. Minimalne różnice polegają na jego silniejszych związkach ze środowiskiem silnie nawodnionym o glebach bagiennych i zalewowych.

Interesujące jest też porównanie układów sieci osadniczej rozpatrywanych tu kultur (ryc. 1, 18, 19). Precyzyjnie określa to tzw. test R (Clarka-Evansa; por. J. Kruk 1980, s. 74-77), według którego obliczany jest wskaźnik rozmieszczenia sieci osadniczej. Jego wartość może się wahać od 0 do 2,2. Obliczenia wykonane¹¹ dla KŁŻ, KWK i KPR w Kotlinie Chodelskiej (tabela 7)

¹¹ Obliczenia wykonano zgodnie z zaleceniami J. Kruka (1980, s. 76). Ich podstawę stanowił pomiar z mapy 1:100000.

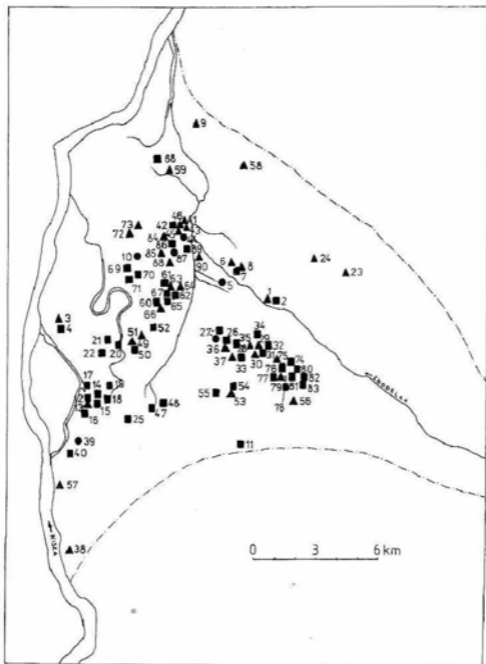

Tabela 4. Położenie stanowisk kultur: lużyckiej, wejherowsko-krotoszyńskiej i przeworskiej z okresu późnolateńskiego w stosunku do sieci rzecznej Kotliny Chodelskiej

Tabelle 4. Lage der Fundstellen der Lausitzer-, Wejherowo-Krotoszyn- und der Przeworski-Kultur (aus der Spät-La-Tène-Zeit im Verhältnis zum Flußnetz im Chodelka-Becken

Sieć rzeczna Kotliny Chodelskiej	KLŻ		KWK		KPR	
	liczba stanowisk	%	Liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%
Dolina Wisły	11	12,2	3	13,6	1	8,3
Dolina Chodelki	30	33,3	10	45,5	6	50,0
Doliny mniejszych cieków	49	54,5	9	40,9	5	41,7
Razem	90	100,0	22	100,0	12	100,0

mieszczą się w przedziale wartości R od 0 do 1, co wskazuje na grupowany układ sieci osadniczej. Im bardziej wartość tego parametru zbliża się do 0 tym silniejszy jest stopień skupienia układu. Tak więc najbardziej zgrupowane są stanowiska KWK, co wskazuje na istnienie tu modelu osadniczego w

Ryc. 18. Mapa osadnictwa kultury lużyckiej w Kotlinie Chodelskiej

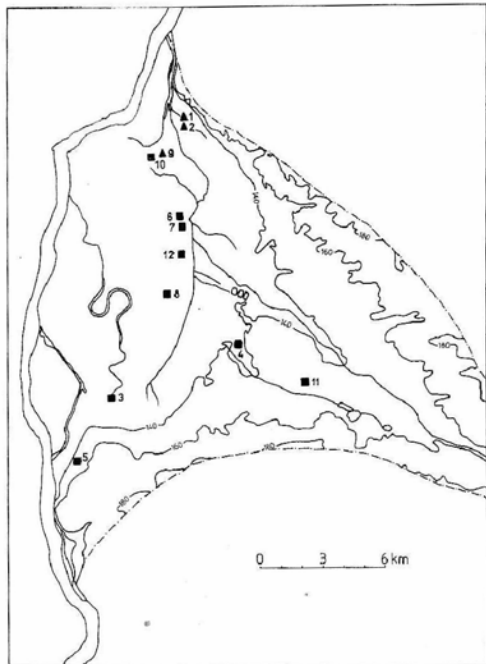
Oznaczenia jak na ryc. 1. Opracował autor

Numery stanowisk (wzrostkie miejscowości w woj. Lublin):

1. Bielisko, gm. Karczniska, stan. 1; 2. Bielisko, gm. Karczniska, stan. 2; 3. Bracjowice, gm. Łaziska, stan. 1; 4. Bracjowice, gm. Łaziska, stan. 2; 5. Chodłk, gm. Karczniska, stan. 5; 6. Chodłk, gm. Karczniska, stan. 9; 7. Chodłk, gm. Karczniska, stan. 10; 8. Chodłk, gm. Karczniska, stan. 11; 9. Dobrze, gm. Wilków, stan. 2; 10. Dratów, gm. Wilków, stan. 1; 11. Elbietka, gm. Opole Lubelskie, stan. 1; 12. Gibiela, gm. Łaziska, stan. 1; 13. Gibiela, gm. Łaziska, stan. 2; 14. Gibiela, gm. Łaziska, stan. 3; 15. Gibiela, gm. Łaziska, stan. 5; 16. Gibiela, gm. Łaziska, stan. 6; 17. Gibiela, gm. Łaziska, stan. 7; 18. Gibiela, gm. Łaziska, stan. 8; 19. Gibiela, gm. Łaziska, stan. 9; 20. Głodno Nowe, gm. Łaziska, stan. 2; 21. Głodno Nowe, gm. Łaziska, stan. 3; 22. Głodno Nowe, gm. Łaziska, stan. 4; 23. Głusko Duże, gm. Karczniska, stan. 7; 24. Górki, gm. Karczniska, stan. 2; 25. Janiszów, gm. Łaziska, stan. 4; 26. Jankowa, gm. Opole Lub., stan. 2; 27. Jankowa, gm. Opole Lub., stan. 3; 28. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 2; 29. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 3; 30. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 5; 31. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 6; 32. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 7; 33. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 8; 34. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 9; 35. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 10; 36. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 11; 37. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 12; 38. Kaliszany Kolonia, gm. Józefów, stan. 3; 39. Kamiel, gm. Łaziska, stan. 2; 40. Kamiel, gm. Łaziska, stan. 4; 41. Kosiorów, gm. Wilków, stan. 2; 42. Kosiorów, gm. Wilków, stan. 3; 43. Kosiorów, gm. Wilków, stan. 5; 44. Kosiorów, gm. Wilków, stan. 11; 45. Kosiorów, gm. Wilków, stan. 17; 46. Kosiorów, gm. Wilków, stan. 23; 47. Łaziska, gm. loco, stan. 6; 48. Łaziska, gm. loco, stan. 14; 49. Niedźwiada Mała, gm. Łaziska, stan. 1; 50. Niedźwiada Mała, gm. Łaziska, stan. 4; 51. Niedźwiada Mała, gm. Łaziska, stan. 5; 52. Niedźwiada Duża, gm. Łaziska, stan. 4; 53. Niczdów, gm. Opole Lub., stan. 4; 54. Niczdów, gm. Opole Lub., stan. 6; 55. Niczdów, gm. Opole Lub., stan. 14; 56. Opole Lubelskie, gm. loco, stan. 2; 57. Pietrawin, gm. Łaziska, stan. 6; 58. Polanówka, gm. Wilków, stan. 2; 59. Szczekarków, gm. Wilków, stan. 2; 60. Trzcinioc, gm. Łaziska, stan. 1; 61. Trzcinioc, gm. Łaziska, stan. 3; 62. Trzcinioc, gm. Łaziska, stan. 15; 63. Trzcinioc, gm. Łaziska, stan. 17; 64. Trzcinioc, gm. Łaziska, stan. 18; 65. Trzcinioc, gm. Łaziska, stan. 23; 66. Trzcinioc, gm. Łaziska, stan. 24; 67. Trzcinioc, gm. Łaziska, stan. 26; 68. Urzędów, gm. Wilków, stan. 1; 69. Wrzelów, gm. Łaziska, stan. 2; 70. Wrzelów, gm. Łaziska, stan. 5; 71. Wrzelów, gm. Łaziska, stan. 6; 72. Zagłoba, gm. Wilków, stan. 4; 73. Zagłoba, gm. Wilków, stan. 8; 74. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 2; 75. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 3; 76. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 4; 77. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 5; 78. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 6; 79. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 7; 80. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 9; 81. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 11; 82. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 12; 83. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 13; 84. Żmijowska, gm. Wilków, stan. 3; 85. Żmijowska, gm. Wilków, stan. 4; 86. Żmijowska, gm. Wilków, stan. 11; 87. Żmijowska, gm. Wilków, stan. 14; 88. Żmijowska, gm. Wilków, stan. 18; 89. Żmijowska, gm. Wilków, stan. 23; 90. Żmijowska, gm. Wilków, stan. 27

Abb. 18. Karte des Siedlungswesens der Lausitzer-Kultur im Chodelka-Becken

Bezeichnungen wie in Abb. 1, bearbeitet v. Autor. Die Nummern der Fundstellen (örtliche Ortschaften in der Wojewodschaft Lublin) siehe in der Unterschrift unter der vorliegenden Abbildung in polnischer Sprache

postaci „skupisk osadniczych”, wykorzystujących pewne „swoje” okęgi. Przewaga cmentarzysk KWK sugeruje użytkowanie w takim okęgu jednej nekropoli i kilku małych osad lub obozowisk. Wiązało się to zapewne z formą gospodarki, która tak jak i w innych regionach tej kultury opierała się na hodowli zwierząt, głównie drobnych przeżuwaczy (L. J. Łuka 1974, s. 407; T. Węgrzynowicz 1976, s. 277). Była ona z pewnością uzupełniana zajęciami rolniczymi, zwłaszcza uprawą roli typu ogrodowego (por. A. Niewęglowski 1972b, s. 33 i n.).

ZAKOŃCZENIE

Na podstawie analizy źródeł można ustalić ramy chronologiczne dla KWK w Kotlinie Chodelskiej w granicach HaD1/HaD2-LtB2/LtC. Odpowiada to wydzielonym ostatnio jej fazom II-III/IV (por. S. Czopek 1985, s. 376, 378).

Pierwszy etap rozwoju KWK w omawianym mikroregionie, przypadający na HaD1/HaD2-HaD2, można nazwać okresem jej wzrostu. Pojawiają się wówczas pierwsze zespoły grobowe (Dobre, groby: 6, 1 i 2 ?; Dratów) wykazujące silne powiązania z Mazowszem (liczne analogie). Wobec braku jakichkolwiek przesłanek stwierdzających miejscową genezę KWK w Kotlinie Chodelskiej, należy uznać ją tu za kulturę allochtoniczną, której nosiciele przybyli z Mazowsza. Brak jest danych co do datowania zaniku osadnictwa KŁŻ w omawianym regionie. Nie można więc definitywnie stwierdzić, czy istniała ona aż do pojawienia się tu KWK, czy też zanikła nieco wcześniej (np. w wyniku zmian klimatycznych). Rozwiązanie tej kwestii mogą przynieść dopiero przyszłe badania.

Drugi etap rozwoju KWK w interesującym nas mikroregionie to okres LtB, czyli faza pełnego jej rozwoju. Z tego okresu pochodzi zdecydowana większość materiałów. Wtedy nastąpiła zapewne stabilizacja demograficzno-osadnicza.

Ryc. 19. Mapa osadnictwa kultury przeworskiej w okresie późnolateńskim w Kotlinie Chodelskiej

Oznaczenia jak na ryc. 1. Opracował autor

Numbry stanowisk (wszystkie miejscowości w woj. Lublin):

1. Dobre, gm. Wilków, stan. 1; 2. Dobre, gm. Wilków, stan. 4; 3. Gibiela, gm. Łaziska, stan. 5; 4. Jankowa Grobla, gm. Opole Lub., stan. 2; 5. Kamień, gm. Łaziska, stan. 5; 6. Kosiorów, gm. Wilków, stan. 3; 7. Kosiorów, gm. Wilków, stan. 4; 8. Trzciniac, gm. Łaziska, stan. 12; 9. Urządkiów, gm. Wilków, stan. 1; 10. Urządkiów, gm. Wilków, stan. 2; 11. Zagrody, gm. Opole Lub., stan. 6; 12. Żmijowiska, gm. Wilków, stan. 23

Abb. 19. Karte des Siedlungswesens der Przeworsk-Kultur in der Spät-La-Tene-Zeit im Chodelka-Becken

Bezeichnungen wie in Abb. 1, bearbeitet v. Autor. Die Nummern der Fundstellen (sämtliche Ortschaften in der Wejherowski Lublin) siehe in der Unterschrift unter der vorliegenden Abbildung in polnischer Sprache

Tabela 5. Ekwidystansjonalna charakterystyka osadnictwa kultur: lużyckiej, wejherowsko-krotoszyńskiej i przeworskiej z okresu późnolateńskiego w stosunku do arterii wodnych Kotliny Chodelskiej

Tabelle 5. Äquidistanzionelle Charakteristik des Siedlungswesens der Lausitzer-, Wejherowo- Krotoszyn- und Przeworsk-Kultur (aus der Spät-La-Tène-Zeit) im Verhältnis zum Wassernetz im Chodelka-Becken

Ekwidystans	0-1 km						1-2 km						ponad 2 km					
	KŁŻ		KWK		KPR		KŁŻ		KWK		KPR		KŁŻ		KWK		KPR	
	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%
Wisła	5	5,5	—	—	1	8,3	1	1,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Wisła-Chodelka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Wisła-ciek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Chodelka	9	10,0	1	4,5	2	16,6	4	4,5	1	4,5	—	—	2	2,2	—	—	—	—
Chodelka-ciek	7	7,8	9	40,9	4	33,4	—	—	—	—	1	8,3	—	—	—	—	—	—
ciek	33	36,7	3	13,7	4	33,4	28	31,1	8	36,4	—	—	1	1,1	—	—	—	—
Razem	54	60,0	13	59,1	11	91,7	33	36,7	9	40,9	1	8,3	3	3,3	—	—	—	—

Tabela 6. Rozmieszczenie stanowisk kultur: lużyckiej, wejherowsko-krotoszyńskiej i przeworskiej z okresu późnolateńskiego w stosunku do gleb na terenie Kotliny Chodelskiej

Tabelle 6. Verteilung der Fundstellen der Lausitzer-, Wejherowo-Krotoszyn- und der Przeworsk-Kultur (us der Spät-La-Tène-Zeit) im Verhältnis zu den Böden im Raum des Chodelka-Beckens

Rodzaj gleby	KŁŻ		KWK		KPR	
	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%	liczba stanowisk	%
mady	40	44,5	8	36,4	5	41,7
rdziny	18	20,0	4	18,2	1	8,3
gleby bagienne	12	13,3	6	27,2	2	16,7
bielice	17	18,9	4	18,2	4	33,3
czarnoziemy	3	3,3	—	—	—	—
Razem	90	100,0	22	100,0	12	100,0

Tabela 7. Statystyka R (Clarka-Evansa) w badaniach prawidłowości sieci osadniczej kultur: lużyckiej, wejherowsko-krotoszyńskiej i przeworskiej z okresu późnolateńskiego w Kotlinie Chodelskiej

Tabelle 7. Die Statistik R (Clark-Evans) in den Untersuchungen der Gesetzmäßigkeit des Siedlungsnetzes der Lausitzer-, Wejherowo-Krotoszyn- und der Przeworsk-Kultur (aus der Spät-La-Tène-Zeit) im Chodelka-Becken

Układ punktów osadniczych	A	n	p	r_0	r_c	R
KŁŻ	236	90	0,377	0,814	0,461	0,566
KWK	236	22	0,089	1,678	0,600	0,357
KPR	236	12	0,047	2,283	0,891	0,390

Trzeci okres to schyłkowy etap KWK — jej zanik. Można go synchronizować z okresem LiB2/LiC-LtC. Pochodzi z niego znikoma część materiałów źródłowych, z których największe znaczenie ma ceramika z osady w Żmijowiskach. Wskazuje ona na nawiązania technologiczne i mikromorfologiczne do materiałów z okresu późnolateńskiego. Osada reprezentuje więc z pewnością schyłkowy okres istnienia KWK w Kotlinie Chodelskiej (LtC). Trudno jest precyzyjnie ustalić jej końcową datę. Niejasny pozostaje więc nadal stosunek KWK do KPR. Najstarsze znaleziska tej ostatniej pochodzą z fazy IIb okresu późnolateńskiego (A. Kokowski 1983). Sugerować to może istnienie rzeczywistej luki osadniczej w naszym mikroregionie między zanikiem KWK a pojawieniem się KPR. Hipoteza ta wymaga jednak dalszych wnikliwych studiów.

Tabela 8. Katalog informacji źródłowych dotyczących kultury wejherowsko-krotoszyńskiej z terenu Kotliny Chodelskiej

Tabelle 8. Verzeichnis von Quelleninformationen über die Wejherowo- Krotoszyn-Kultur im Chodelka-Becken

Lp.	Miejscowość, stanowisko	Gmina	Charak- ter stano- wiska	Źródła nie- ruchome	Źródła ruchome				Chronologia	Literatura lub zbiory
					Ceramika			Inne		
					Typ morfologiczny	Typ technologiczny	Typ zdobniczy			
1	Bielsko, 2	Karczmiska	O	—	I3?	IIC2, III	—	—	LiB (LiC?)	KA UMCS – AZP
2	Dobre, 1	Wilków	C	6 grobów	zob. tabela 3	zob. tabela 3	zob. tabela 3	—	HaD2-LiB1	KA UMCS
3	Dobre, 2	Wilków	O?	—	II, III	IIA, IIB1	A19	—	LiB(?)	KA UMCS
4	Dobre, 11	Wilków	L	—	?	I, II-III	—	—	LiB(LiC?)	KA UMCS – AZP
5	Dratów	Wilków	C?	grób?	IV1?	?	?	?	LiB?	A. Chotyński 1911
6	Dratów, 3A	Wilków	C	groby	zob. tabela 3	zob. tabela 3	zob. tabela 3	—	HaD1/D2- -LiB (LiC?)	Muz. Okr. Lublin
7	Gibiela, 3	Łaziska	C?	groby?	zob. tabela 3	zob. tabela 3	zob. tabela 3	—	LiB	KA UMCS – AZP
8	Głodno, 1	Łaziska	C	groby	zob. tabela 3	zob. tabela 3	zob. tabela 3	—	HaD-LiB	A. Chotyński 1911; M. Sulowska 1972
9	Jankowa, 4	Opole Lub.	O?	—	II, III	IIC, III	—	—	LiB(-LiC?)	KA UMCS – AZP
10	Kosiorów, 12	Wilków	C	groby	zob. tabela 3	zob. tabela 3	zob. tabela 3	tabela 3	HaD-LiB	S. Nosek 1957; S. Czopek 1981a, Muz. Okr. Lublin

11	Małe Dobre, 2	Wilków	O?	–	II, III,	IIA2, III	–	–	LiB(LiC)	KA UMCS – AZP
12	Niezdów, 15	Opole Lub.	O	–	15/6, V, VI	I, IIA2, III	–	–	LiB	KA UMCS – AZP
13	Opole Lubelskie, 1	Opole Lub.	C	grób	zob. tabela 3	zob. tabela 3	zob. tabela 3	–	HaD-LiB	H. Lopaciński 1902
14	Opole Lubelskie, 4	Opole Lub.	C	grób	zob. tabela 3	zob. tabela 3	zob. tabela 3	–	HaD/LiB	S. Czopek 1981a
15	Szczekarków, 2	Wilków	L	–	II, III,	IIA, III	–	–	LiB(LiC?)	KA UMCS – AZP
16	Szczekarków, 8	Wilków	L	–	?	IIA	–	–	LiB(LiC?)	KA UMCS – AZP
17	Trzciniec, 12	Łaziska	O	–	III, VII	IIA, IIB, III	–	–	LiB(LiC?)	KA UMCS – AZP
18	Trzciniec, 24	Łaziska	O	–	VII3, III	IIC1, III	–	–	LiB(LiC?)	KA UMCS – AZP
19	Urządków, 2	Wilków	L	–	III, II	IIB	–	–	LiB(LiC?)	KA UMCS – AZP
20	Wólka Dobrska, 5	Wilków	L	–	?	IIC	–	–	LiB(LiC?)	KA UMCS – AZP
21	Wrzelów, 11	Łaziska	O	–	I3, II, III	IIC	–	–	LiB(LiC?)	KA UMCS – AZP
22	Żmijowiska, 2	Wilków	O	4 jamy	I3, II2, VII, II, pręśliki, ciężarek tkac- ki, ceramika techniczna	IIA, IIB, III	A19, B25, B27	rozcie- racz kamien- ny	LiB-LiC	M. Matyaszewski 1979, KA UMCS

C – cmentarzysko, grób, O – osada, L – znalezisko łowne – ślad osadnictwa, KA UMCS – Katedra Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie,

AZP – badania Archeologicznego Zdjęcia Polski, Maz. Okr. Lublin – zbiory Muzeum Okręgowego w Lublinie. Pozostałe objaśnienia w tekście

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- „APolski” — „Archeologia Polski”, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź
 MS — Materiały Starożytne, Warszawa
 „PomAnt.” — „Pomorania (Pomerania) Antiqua”, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź
Prahistoria — *Prahistoria ziem polskich*, W. Hensel, red., t. IV. *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1979
 „Świat.” — „Światowit”, Warszawa
 „WA” — „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa

Literatura

- Balcer B.
 1964 *Cmentarzysko halsztacko-lateńskie w Warszawie-Zbitykach w świetle badań w latach 1958 i 1960*, MS, t. 10, s. 105-119.
- Buko A.
 1979 *Problem analizy opisowej wyrobów garncarskich zachowanych fragmentarycznie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 27, nr 2, s. 187-204.
- Bukowski Z.
 1979 *Środowisko naturalne i jego zmiany*, [w:] *Prahistoria*, s. 20-21.
- Chomentowska B.
 1970 *Cmentarzyska kultury pomorskiej na Mazowszu*, „Świat.”, t. 31, s. 189-280.
 1975 *Osada kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych w Szeligach, pow. Płock*, „Świat.”, t. 34, s. 293-318.
- Chotyński A.
 1911 *Zabytki przedhistoryczne z Dratowa, Trzcinka, Żmijowisk i innych wsi w powiecie puławskim*, „Świat.”, t. 9, s. 47-80.
- Czerniak L.
 1980 *Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach*, Poznań.
- Czerniak L., Kośko A.
 1980 *Zagadnienie efektywności porównawczej analizy chronologicznej ceramiki na podstawie cech technologicznych*, „APolski”, t. 25, z. 2, s. 247-280.
- Czopek S.
 1980 *Dobre, gm. Wilków, woj. Lublin*, [w:] *Sprawozdanie z badań terenowych Zakładu Archeologii UMCS w 1980 roku*, Lublin, s. 6-8.
 1981a *Dwa groby kultury pomorskiej z Kotliny Chodelskiej*, „WA”, t. 46, z. 2, s. 244-246.
 1981b *Kultura pomorska w Kotlinie Chodelskiej*, maszynopis pracy magisterskiej, UMCS Lublin, streszczenie w: „Archeologiczne Listy”, nr 3.
 1985 *Problematyka badawcza południowo-wschodniej strefy kultury pomorskiej*, „APolski”, t. 30, z. 2, s. 367-408.
- Dąbrowska T.
 1977 *Próba ustalenia chronologii względnej cmentarzysk kloszowych z obszaru Mazowsza*, „WA”, t. 42, z. 2, s. 117-136.
- Gajewski L.
 1962 *Nowe stanowisko z okresu lateńskiego w miejscowości Chroberz, pow. Pińczów*, „WA”, t. 28, z. 4, s. 391.
- Gedl M.
 1968 *Cmentarzysko kultury wschodniopomorskiej w Zawratowie, pow. Lębork*, „PomAnt.”, t. 2, s. 189-212.
 1972 *Materiały kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej z terenu Pomorza Wschodniego i Ziemi Chełmińskiej ze zbiorów niemieckich*, „PomAnt.”, t. 4, s. 145-203.

- 1982 *Zarys dziejów metalurgii miedzi i brązu na ziemiach polskich do początków epoki żelaza*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi”, Legnica, t. 1, s. 33-66.
- Janák V.
1982 *Pozůstatky řemeslné výroby z doby halštatské v Radslavicích okr. Vyškov, ČSSR*, „APolski”, t. 27, z. 2, s. 395-415.
- Jażdżewski K.
1939 *Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich*, „WA”, t. 16, s. 106-161.
- Kęsik A., Wojtanowicz J.
1968 *Analiza form wydmych i procesów deflacyjnych fragmentu Kotliny Chodelskiej z wykorzystaniem zdjęć lotniczych*, „Fotointerpretacja w geografii”, z. 6, s. 44-59.
- Kietlińska A.
1955 *Niektóre zagadnienia dotyczące obrzędów pogrzebowych kultury grobów klaszorych na podstawie cmentarzyska we wsi Transbór, pow. Mińsk Mazowiecki*, „Świat”, t. 21, s. 147-160.
- Kietlińska A., Miklaszewska R.
1963 *Cmentarzysko grobów klaszorych we wsi Transbór, pow. Mińsk Mazowiecki*, MS, t. 9, s. 225-330.
- Kokowski A.
1983 *Stosunki kulturowe na Lubelszczyźnie od II wieku p.n.e. do schyłku starożytności (w młodszym okresie przedrzymskim i wpływów rzymskich)*, maszynopis dysertacji doktorskiej, UMCS Lublin, streszczenie w: „Archeologiczne Listy”, nr 4.
1986 *Materiały do prehistorii Krajny Północnej*, „Rocznik Nadnotecki”.
- Koła A.
1969 *Osada z okresu lateńskiego w Wielkiej Nieszawie koło Torunia*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu”, z. 33, Archeologia II, s. 13-28.
- Kondracki J.
1978 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Kostrzewski J.
1939 *Kilka osad kultury grobów skrzynkowych i zagadnienie przynależności etnicznej tej kultury*, „Przegląd Archeologiczny”, Poznań, t. 6, s. 273-292.
- Kośko A.
1979 *Rozwój kultury społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu*, Poznań.
- Kozak-Zychman W.
1981 *Wyniki analizy antropologicznej szczątków kostnych z grobu ciałopalnego kultury pomorskiej z Opola Lubelskiego*, „WA”, t. 46, z. 2, s. 246.
- Kruk J.
1969 *Zagadnienia podziału, chronologii i genezy popielnic twarzowych z wczesnej epoki żelaza w Polsce*, „APolski”, t. 4, z. 1, s. 195-235.
1980 *Gospodarka w Polsce południowo-wschodniej w V-III tysiącleciu p.n.e.*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk.
- Krzyżaniak L.
1971 *Ze studiów nad kulturą pomorską w Wielkopolsce*, [w:] *Materiały do prehistorii ziem polskich*, Warszawa, t. IV, z. 1, s. 195-239.
- La Baume W.
1934 *Urgeschichte der Ostgermanen*, Gdańsk.
- Lopaciński H.
1902 *Sprawozdanie z działu archeologii przedhistorycznej na wystawie rolniczo-przemysłowej oraz przedmiotów sztuki i starożytności w Lublinie w 1901 roku*, „Świat”, t. 4, s. 271-276.
- Luka L. J.
1958 *Nowe cmentarzyska kultury pomorskiej w Wielkopolsce*, „Fontes Archeologici Posnaniensis”, t. 8-9, s. 151-178.

- 1962 *New materials on the origins of the Pomeranian culture in Eastern Pomerania*, „Archeologia Polona”, Warszawa, t. 4, s. 189-198.
- 1966 *Kultura pomorska na Pomorzu Gdańskim*, t. I, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- 1974 *Kilka uwag o roli hodowli w kulturze wschodniopomorskiej w świetle ostatnich badań archeozoologicznych*, „PomAnt.”, t. 5, s. 407-409.
- 1979 *Kultura wejherowsko-krotoszyńska*, [w:] *Prahistoria*, s. 147-168.
- Malinowski T.
- 1969 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- 1976 *Groby zwierzęce z młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Polsce*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, Koszalin, t. 6, s. 3-21.
- 1978 *Końce zwierzęce w grobach kultury pomorskiej w Wielkopolsce*, „WA”, t. 43, z. 2, s. 227-237.
- Maruszczak H.
- 1972 *Wyżyna Lubelska-Wbłyńska*, [w:] *Geomorfologia Polski*, t. I, s. 340-380, Warszawa.
- Matyaszewski M.
- 1979 *Osadnictwo pradziejowe prawobrzeża Wisły między Kamieniem a Puławami*, maszynopis pracy magisterskiej, UMCS Lublin.
- Mazurowski R.
- 1980 *Metodyka archeologicznych badań powierzchniowych*, Poznań.
- Miliszkiwicz G.
- 1977 *Żmijowska, gm. Wilków, woj. lubelskie*, Informator Archeologiczny. Badania 1976, Warszawa, s. 117.
- Niewęglowski A.
- 1972a *Mazowsze na przełomie er*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- 1972b *Stosunki kulturowe i osadnicze na początku okresu lateńskiego na Mazowszu*, „WA”, t. 37, z. 1, s. 19-40.
- Nosek S.
- 1946 *Kultura grobów skrzynkowych i podkloszowych w Polsce południowo-zachodniej*, Kraków.
- 1957 *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio F, Lublin, t. 6.
- Ostoja-Zagórski J.
- 1982 *Metallurgia brązu okresów późnobrażowego i halstattkiego w północno-wschodniej Wielkopolsce i na Kujawach*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi”, t. 1, Legnica, s. 173-188.
- Petersen E.
- 1929a *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin.
- 1929b *Neue Ergebnisse über die frühgermanische Kultur in Schlesien*, „Altschlesien”, t. 2, s. 196-240.
- Pieczyński Z.
- 1950 *Formy i przybory odlewnicze z grodu kultury łużyckiej w Biskupinie*, [w:] *III sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie, w pow. żnińskim za lata 1938-39 i 1946-48*, Poznań, s. 113-131.
- Salewicz K.
- 1939 *Cmentarzysko łużyckie w Mahusach Wielkich i zagadnienie związków kultury łużyckiej z tzw. kulturą grobów kloszowych*, „WA”, t. 16, s. 53-75.
- Schiffer M. B.
- 1976 *Behavioral archaeology*, New York—San Francisco—London.
- Sitkowska D.
- 1971 *Stosunki wodne górnej Chodelki*, maszynopis pracy magisterskiej, UMCS Lublin.
- Strzemski M.
- 1961 *Przemiany środowiska geograficznego Polski jako tło przyrodniczego rozwoju rolnictwa na ziemiach polskich (od połowy trzeciego tysiąclecia p.n.e. do naszych czasów)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 9, nr 3, s. 331-341.

- Sułowska M.
1972 *Głodno, pow. Opole Lubelskie, Informator Archeologiczny, Odkrycia 1970-1971*, Wrocław, s. 83.
- Szafranski W.
1950 *Ciężarki tkackie i przęśliki z grodu kultury lużyckiej w Biskupinie*, [w:] *III sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury lużyckiej w Biskupinie w pow. żnińskim za lata 1938-39 i 1946-48*, Poznań, s. 132-158.
- Tetzlaff W.
1967 *Cmentarzysko z okresu lateńskiego w Zarębowie, pow. Aleksandrów Kujawski*, „*Slavia Antiqua*”, Poznań, t. 14, s. 251-306.
- Węgrzynowicz T.
1973 *Kultura lużycka na Mazowszu wschodnim i Podlasiu*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, Warszawa, t. 2, s. 7-126.
1976 *Niektóre zagadnienia związane z występowaniem kości zwierzęcych na cmentarzyskach kłoszowych*, „*WA*”, t. 41, z. 3, s. 263-280.
1979 *Kultura grobów kłoszowych*, [w:] *Prahistoria*, s. 169-178.
1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.
- Wiącek B.
1972 *Z badań nad osadnictwem z wczesnej epoki żelaza na terenie Łuzina, pow. wejherowski*, „*PomAnt.*”, t. 4, s. 245-288.
- Wozniak Z.
1979 *Chronologia młodszej fazy kultury pomorskiej w świetle importów i naśladownictw zabytków pochodzenia południowego*, [w:] *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin, s. 125-148.
- Zawadzka B.
1964 *Cmentarzysko grobów kłoszowych w Warszawie-Henrykowie*, *MS*, t. 10, s. 229-321.

SYLWESTER CZOPEK

STUDIEN ZUR WEJHEROWO-KROTOSZYN-KULTUR IN CHODELKA-BECKEN

Zusammenfassung

Die Wejherowo-Krotoszyn-Kultur (d.h. Ostpommersche) bildet in dem Chodelka-Becken eine Siedlungs-Mikroregion, die sich ausdrücklich von der ganzen Ostprovinz dieser Kultur, insbesondere des Lubliner Raums, unterscheidet (S. Czopek 1985). Aus dieser Mikroregion sind uns bis jetzt 22 Fundstellen bekannt (Abb. 1, Tab. 8), von denen 8 Nekropolen und einzelne Gräber, 9 – offene Siedlungen und vermutliche Siedlungen und 5 Einzelfunde – Siedlungsspuren bilden. Das bei der Arbeit verwertete Quellenmaterial bildeten die während der Ausgrabungsarbeiten in Dobrze (Abb. 2-7; Vgl. S. Czopek 1980), Żmijowiska (Abb. 8-9; Vgl. M. Matyaszewski 1979), freigelegten Funde, ferner Denkmäler, die aus früheren Forschungen und Entdeckungen stammen und die sich im Bezirksmuseum in Lublin befinden (Abb. 10-12), sowie die bei den Oberflächenforschungen (Forschungen im Rahmen des sog. Archäologischen Bildes Polens; Vgl. Tab. 3 und 8) entdeckten Materialien. Eine Vervollständigung des Materials bilden Angaben aus der Literatur (H. Łopaciński 1902; A. Chotyński 1911; S. Nosek 1957; M. Sulowska 1972; S. Czopek 1981a).

Die Hauptquelle, die eine präzisere Erkundung der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur ermöglicht, ist die Keramik. Zu ihrer Analyse dienen Methoden der Systemuntersuchungen, die von der sog. Kujawische-Schule bearbeitet wurden (A. Koško 1979; L. Czerniak 1980). Die Technologie, Morphologie und die Ornamentik der Keramik wurden gesondert behandelt. Im Bereich der Technologie wurden drei technologische Gruppen (gt) ausgedeutet, von denen die gt II zusätzlich in technologische Untergruppen A, B, C aufgeteilt wurde. Diese wiederum

werden in Elemente der technologischen Gruppen (egt) gegliedert: A1, A2, A3, B1, B2, C1, C2. Die technologische Gruppe I, die starke „Lausitzer“ Verbindungen aufweist, galt als die älteste, und die Gruppen II und insbesondere III wurden als jüngere Gruppen anerkannt; sie knüpfen an die Przeworsk-Kultur an. Was die Morphologie anbetrifft, so wurden makro- und mikro-morphologische Merkmale ausgesondert (Abb. 13, Tab. 1). Im ersten Fall wurden 7 Grundtypen ausgesondert: I – „Glocken“, II – „Urnen-Vasen“, III – Schüsseln, IV – Krüge, V – Becher, VI – Schälchen-Pokale, VII – Teller-Platten. Diese Typen wurden in Grund- und Untertypen aufgeteilt. Ziel dieser so ausgebauten typologischen Aufteilung war es, die genaueste Entstehungszeit dieser Gegenstände zu bestimmen. Da es an gleichen Kriterien mangelte, auf denen sich die Chronologie stützen könnte, ist eine Gradation der Datierung angewandt worden: die Datierung I. Ranges – wurde aufgrund des gleichzeitigen Auftretens von bestimmten Typen in geschlossenen Fundkomplexen mit gut zeitbestimmenden Denkmälern (Fibeln) festgelegt; Datierung II. Ranges – die Zeitbestimmung nach den o.g. Grundsätzen, wobei hier auch „weniger geschlossene“ Fundkomplexe (Mehrringengräber) und das gleichzeitige Auftreten von minder präzise zeitbestimmenden Funden (Gesichtsurnen) zugelassen wurden; Datierung III. Ranges – bilden die in der Fachliteratur verbindlichen Bestimmungen; Datierung IV. Ranges – stützt sich auf die *a priori* Schlussfolgerung, die auf allgemeine Entwicklungstendenzen in der Stilistik der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur zurückzuführen ist. Ergebnisse dieser Analyse sind in Tab. 2 enthalten.

Hinsichtlich der Mikromorphologie wurden 12 Typen von Ränderformen (Abb. 14) und 8 Typen von Bodenformen (Abb. 15) ausgesondert. Die Ornamentik der Keramik wurde dagegen in Zierelemente (die kleinsten Einzelteile, die die Fertigungstechnik der Verzierung widerspiegeln), in Ornamentik-Konzepte (Verbindungen von Zierelementen) und Ornamentik-Entwürfe aufgeteilt. Die Aufteilung in Zierelemente und die Möglichkeiten der Anordnung von bestimmten Verzierungen illustriert Abb. 16. In diesem Teil der Arbeit wurden auch die Zonen der Verzierung von Gefäßen (Abb. 17) aufgestellt.

Aus dem Chodelka-Becken stammen außer Gefäßkeramik auch andere Kategorien von mobilen Quellenfunden. Dies sind Spinnwirtel, ein Webergewicht, eine steinerne Reibwalze und die sog. technische Keramik (wahrscheinlich Bruchteile von Gußformen und -gefäßen, Düsen?), die in der Siedlung Żmijowska (Abb. 9) gefunden wurden.

Die immobilen Fundquellen in dem besprochenen Material repräsentieren Gräber, die in folgende Kategorien aufgeteilt wurden: A – Kistengräber, B – Glockengräber (B1 – im Glockengefäß B2 – unter dem Glockengefäß), C – Urnengräber, sowie 4 Objekte (Gruben) aus der Siedlung in Żmijowska.

Das zweite Kapitel der Arbeit ist dem Siedlungswesen gewidmet. Es wurde im Vergleich zum Siedlungswesen der Lausitzer-Kultur (Abb. 18) und der Przeworsk-Kultur der Spät-La-Tène-Zeit (Abb. 19) vor dem Hintergrund der natürlichen Bedingungen des Chodelka-Beckens untersucht. Die Tabellen 4-7 illustrieren das Verhältnis zwischen den Fundstellen dieser Kulturen und dem Flußnetz, dem Erdböden und der Statistik R (Clark-Evans), die den Grad der Konzentration des Siedlungsnetzes (Tab. 7) bezeichnet.

Die chronologischen Rahmen der Entwicklung der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur im Chodelka-Becken sind auf HaD1/HaD2–LtB2/LtC bestimmt worden. Ihre erste Etappe ist HaD1/HaD2–HaD2, d.h. der Zeitraum des Aufstiegs der Kultur, die in der erörterten Mikroregion allochthonen Charakter (Migration aus Masowien) hat. Die zweite Etappe bildet der Zeitraum der vollen Entwicklung der Kultur, der auf LtA–B datiert ist. Die Neige der Wejherowo-Krotoszyn-Kultur im Chodelka-Becken sollte auf LtB2/LtC bzw. LtC (Materialien aus der Siedlung in Żmijowska) datiert werden.

Übersetzt von Halina Blawat

Adres Autora:

Mgr Sylwester Czopek

Muzeum Okręgowe

ul. 3 Maja 19, 35-030 Rzeszów